

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

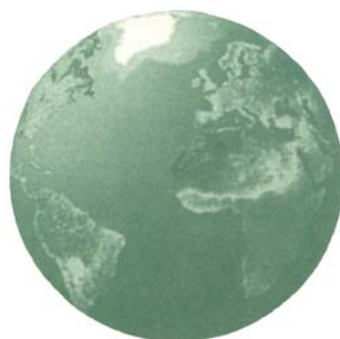
Műhelytanulmányok

88. szám

2011. május

Ludvig Zsuzsa

**Oroszország és a Balkán:
érdekek és politikák**

1014 Budapest, Orszagház u. 30.
Tel.: 224-6760 • Fax: 224-6761 • E-mail: vki@vki.hu

A tanulmány a 75624 számú, „Közösségépítés és kisebbségi integráció mint a sikeres államépítés feltétele Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban, a Vajdaságban és Krajinában” című OTKA-kutatás keretében készült.

BEVEZETÉS

Az orosz külpolitika jelenlegi földrajzi prioritásai között nemigen találjuk a Balkánt. Oroszország számára kétségtelenül a legfontosabb a szomszédos posztszovjet országok alkotta térség, lényegesebb a gazdasági fő partner Európai Unió, a korábbi szuperhatalmi versenytárs Amerikai Egyesült Államok vagy a feltörekvő Kína. A Balkánkérdés mégis lépten-nyomon előtérbe kerül orosz szemszögből is. Gyakran épp a fenti országokkal, országcsoportokkal formálódó viszonyának válik egyik kulcskérdésévé a Balkán térségének sajátos orosz megítélése. A Balkán ugyanis hagyományosan a nemzetközi erőviszonyok egyik fő összemérési területe, s mint ilyen az orosz külpolitika történetében a korábbi időszakokban is kiemelt jelentőségű volt. Nem egyszer láttuk, hogy itt mutatkozik meg egy-egy hatalom befolyása meddig terjed, mennyire erős vagy elfogadott a többi nemzetközi szereplő által. A Balkán példáját jelentette annak, hogy miként osztnak fel befolyási övezetekre nagyhatalmak maguk között egyes régiókat. Oroszország történetesen – sokak szemében – éppen a Balkánon elszenvedett „vereségei” folytán nem tekinthető a mai nemzetközi rendszer meghatározó jelentőségű hatalmának. Oroszország ugyanis az elmúlt mintegy két évtized során a Balkánon, különösen a Nyugat-Balkánon, amely jelen dolgozat fókuszában áll, többnyire a nyugati hatalmakkal szemben állt, s azokkal csak ritkán működött együtt.

A Balkán és Oroszország közötti kapcsolatrendszer az elmúlt két évtized alatt egy új tényező megjelenése is bonyolította, a NATO befolyásának és szerepének kérdése, ami többek között éppen a Balkánon zajló események miatt került az orosz külpolitikai gondolkodás homlokterébe. A fentiekkel szoros összefüggésben a Balkán kérdése az orosz belpolitikában is élénk viták tárgyát képezte, s a Balkán a kilencvenes évekbeli Oroszország politikai elitjét egyik legjobban megosztó problematikájává vált. Sokak szerint Oroszország Balkánra való „visszatérésének” legegységesebb területe

azonban az energetika, amely a gazdasági szempontok felerősödésére utal.

Ez a tanulmány a múlt történéseiből kiindulva kísérli meg felvázolni Oroszország és a balkáni országok közötti mai kapcsolatrendszer, bemutatni az orosz érdekeket, s ez utóbbiakat ütköztetni a látható orosz Balkán-politikával. Rövid történelmi áttekintés, ezen belül a két korábbi szövetségi állam szétesését közvetlenül követő időszak eseményeinek orosz szempontú taglalását követően a mai politikai helyzet és gazdasági kapcsolatrendszer elemzésére tér át. Ez utóbbiakon belül a külkereskedelmi és befektetési kapcsolatok mellett kiemelt szerepet kapnak az energetikai szálak, többek között a Balkánt is előtérbe helyező orosz vezetékes projekttervek. A teljes kutatás fókuszának megfelelően a Balkánon belül elsősorban a posztjugoszláv államokra, közülük is Szerbiára, Horvátországra, Bosznia-Hercegovinára, illetve Koszovóra koncentrálok.

1) TÖRTÉNELEM DIÓHÉJBAN: OROSZ SZEREPEVÁLLALÁS A BALKÁNON A '90-ES ÉVEKIG

Bár a mai orosz külpolitikai prioritások élén nem találjuk a Balkán térségét, a félsziget az orosz történelem során nem jelentéktelen szerepet játszott. Oroszország Balkán-megközelítésének sajátos vonulata a szláv testvériség eszméje és az ortodoxia. A Balkán-politika a történelem során igen gyakran megosztotta magát az orosz politikai elitet is. A nagyhatalmi érdekek mellett ugyanis mindvégig ott kísért a Balkánról való orosz gondolkodásban a pánszláv eszme, ami egyúttal Oroszországon belül is törésvonalat eredményez egyfelől a szlavofilek, másfelől a nyugatosok csoportjára osztva az orosz értelmiséget.

1.1. Oroszország a Balkánon a második világháború előtt

Az 1848–49-es forradalmakat követően Oroszország kísérletet tett rá, hogy a Balkánon növelje befolyását, azonban a krími háborúban vereséget szenvedett. Az orosz érdekek kettősek voltak: egyrészt geopolitikai-biztonsági jellegűek, az orosz határok menti területek stabilitásának védelmére, de leginkább a tengeri kijáráshoz való gondtalan eljutásra, a fekete-tengeri tengerszorosok megszerzésére irányultak, másrészt kulturális-vallási gyökerűek. Ami az előbbieket illeti, egyrészt Besszarába hovatartozása nem volt közömbös az orosz határok biztonsága tekintetében, másrészt a Boszporusz–Dardanellák-szoros feletti kontroll kulcsfontosságú volt az orosz kereskedelmi hajózás zavartalansága érdekében. Ekkoriban még főleg az orosz búza szállítási kérdéséről volt szó. Bár az előbbi szempontokhoz képest a pánszláv eszme a 19. században nem volt Oroszország Balkán-politikájának meghatározó tényezője, hatása mégis egyértelműen érezhető volt.¹ Az orosz geopolitikai gondolkodásban ugyanis már a 19. századtól kezdve küzdött egymással az Európára figyelő nyugatosság és a pánszlávizmus, amely a szláv népek testvériségét és összefogásának szükségességét hirdette. A Balkánon a szerbek és a bolgárok vonatkozásában mindehhez még a közös ortodox vallás összetartó ereje is társult.

1875-ben és 1876-ban a Balkánon több felkelés is kitört, amelyeket azonban leverte a török hadsereg. 1877-ben Oroszország elérkezettnek látta az időt a katonai beavatkozásra, hogy a Balkánt befolyási övezetévé tegye. Plevnénál és a Sipkaszorosban legyőzték a török hadsereget, és az orosz csapatok egészen Isztambul előteréig nyomultak előre. 1878-ban San Stefanónál békét kötöttek a szultánnal, és létrejött Nagy-Bulgária, amely orosz befolyás alatt állt. Azonban a nagyhatalmak, elsősorban Nagy-Britannia és a Monarchia

nyomására Berlinben nemzetközi kongresszus döntött a rendezésről, ahol az orosz befolyást visszaszorították. Nagy-Bulgária csak rövid ideig létezett, a berlini kongresszuson még létrejöttének évében feldarabolták, és jelentős európai területek maradtak az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt.

Az orosz Balkán-politika súlypontja Karagyorgyevics Péter 1903-as trónra lépése után mindinkább a Nyugat-Balkánra helyeződött át, s a megerősödött, területében megnövekedett Szerbia vált a legfontosabb szövetségessé. A Monarchia viszont Bulgária mellé állt, s ezzel az előző évszázadra jellemző szövetségi-támogatási rendszer teljes mértékben szerepcserével végződött.

Oroszország igen tevékenyen vett részt az ún. Balkán-szövetség kialakulásában is. Diplomáciai csatornákon keresztül érte el, hogy Bulgária és Szerbia 1912-ben kölcsönös segítségnyújtási szerződést kössön, amelyhez hamarosan Görögország és Montenegró is csatlakozott. Az egyezmény záradékában szerepelt, hogy esetleges területi viták esetén Oroszország léphet fel döntőbíróként. Az Oszmán Birodalom elleni háború végül 1912 szeptemberében tört ki. A szövetség győzelmével végződött háborút követően a szövetséges államok fontos, korábban a török birodalomhoz tartozott területekhez jutottak. Ezek a területszerzések azonban a térségen belül további elégedetlenségekhez vezettek (pl. Macedóniára három ország is igényt tartott volna), s területi követeléssel lépett fel a korábban még kimaradó Románia is. A második Balkán-háborút követő bukaresti egyezmény újabb területek hovatartozásáról döntött (lényegében Bulgária kárára), és egyúttal a későbbiekben is élesen jelentkező balkáni konfliktusok magját is elvetette.

Közvetlenül az első világháborút megelőzően Szerbia a megígért orosz támogatás biztosítékával utasította vissza a Monarchia ultimátumát, ami a háború kitöréséhez vezetett. Ebben a háborúban a cári Oroszország Szerbiával egy oldalon harcolt. 1916-ban Románia is hozzájuk csatlakozott.

Különösen izgalmas a fiatal Szovjetunió Balkán-politikája, amelyben ugyanaz a kettősség figyelhető meg, mint általában a

¹ Larrabee 1997.

szovjet külpolitikában: az ún. „forradalmi diplomácia”, amely a „világforradalom” ügyét szolgálta, és a hagyományos, geopolitikai érdekeket védő diplomácia.² Az első világháborút követő években a szovjet külpolitika egyszerre irányult a két balkáni állammal (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Románia) is büszkélkedő *kisantant* gyengítésére és a korábban is jellemző konkrét geostratégiai érdekek védelmére, azaz a Boszporusz és Dardanellák jelentette melegtengeri kijárat és az oda vezető utak (Besszarábia,³ Moldva, Duna-delta stb.) feletti ellenőrzés biztosítására. Ez utóbbi érdekében került sor szövetségek kötésére a térségben. Mindezek jegyében később, az 1939-es Hitler–Sztálin paktumhoz vezető tárgyalások során Molotov egykori szovjet külügyminiszter odáig ment, hogy a Dardanellák tengerszorost egyenesen szovjet „érdekezónának” nevezte, ahol szárazföldi és tengeri haderőket kívántak letelepíteni.⁴

A húszas években, konkrétan 1924-ben kezdték el hivatalosan elismerni a Szovjetuniót az európai államok; a Balkánról ugyanebben az évben elsőként Görögország, amely felismerte a görög–szovjet kereskedelmi kapcsolatokban rejlő potenciális előnyöket. A görög döntést az Albánia részéről tett közeledő lépések követték.⁵ Románia, Bulgária s a már említett Albánia azonban csak 1934-ben, míg Jugoszlávia 1940-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. A két világháború közötti időszakban ugyanis a Balkán államait a monarchikus berendezkedés jellemezte, amely tartott a szovjet ideológia terjedésétől, konkrétan a Komintern által hirdetett eszméktől, amely többek között a kisebbségek védelmezőjeként tüntette fel magát, érthető módon riasztva a soknemzetiségű államok vezető rétegeit.⁶ A monarchikus államokban felléptek a kommu-

nista pártok és általában a szélsőbaloldali szervezkedésekkel szemben.⁷ A forradalom terjesztésének érdekében Jugoszláviában a Szovjetunió a – például szerb – kommunisták mellett az etnikai alapon szerveződő, centralista hatalommal szembenálló paraszti politikai erőkre is igyekezett támaszkodni, közülük is kiemelten a Horvát Parasztpártra. Mindemellett a térségben nagyszámú orosz emigráns telepedett le, többnyire a cári hatalom korábbi kiszolgálói közül. A monarchikus államforma támogatóit jelentő fehér emigránsok számát Jugoszláviában 40 ezerre, Bulgáriában 30 ezerre, míg Romániában 10 ezerre tették. A Balkán térsége azonban ekkoriban összességében elsősorban a paraszti rétegek túlsúlya miatt nem volt fogékony a baloldali fordulatra.

1.2. Szovjet–jugoszláv kapcsolatok a második világháború után: eltérő szocialista modellek

A második világháború után maradt hatalmi vákuumot a Balkán térségében a Szovjetunió igyekezett a maga javára fordítani, s növekvő befolyást szerezni, ellenőrzést gyakorolni Bulgária és Románia felett, támogatni a kommunistákat Jugoszláviában és Görögországban. A szovjet magatartást a térség egészének vonatkozásában azonban elsősorban hatalmi és nem ideológiai megfontolások táplálták.

A jugoszláv kommunista vezetőnek, Títónak a szovjettől egyre szabadabb irányvonala azonban nyílt szakításhoz vezetett Jugoszláviával. Részben ezzel függött össze, hogy a Szovjetunió a Balkán más államaiban, Albániában, Bulgáriában és Romániában kívánt erősebb pozíciókra szert tenni. Az 50-es 60-as évek növekvő nacionalizmusa a Balkánon azonban Albánia blokkból való kiválásához (s Kína-követéséhez), Románia esetében pedig egy különutas kurzus kialakításához vezetett, miközben Jugoszlávia semlegesnek nyilvánította magát. Mindezzel Bulgária maradt a Szovjetunió egyedüli biztos szövetségese a térség-

² Seres 2009.

³ Besszarábia hovatartozása egyike volt a nyílt konfliktusoknak, mivel a cári Oroszországtól 1918-ban katonai erővel Romániához csatolt terület feletti igényéről a Szovjetunió hivatalosan nem mondott le. A határsávban mindennaposak voltak a határincidensek.

⁴ Larrabee 1997, p. 2.

⁵ Seres 2009.

⁶ A Komintern egyébként jelentős szerepet játszott az 1923-as északnyugat-bulgáriai kommunista felkelés kirobbantásában. Uo. p. 15.

⁷ Uo.

ben, ahol a szovjet hatalom – elsősorban masszív technikai és gazdasági segítséggel – igyekezett minél jobban megszilárdítani befolyását. Jugoszlávia viszonyában a szovjet politika célja kettős volt. A kapcsolat alakítását célzó törekvések egyik fő tényezőjét az adriai tengerparthoz való hozzáférés maradt, azaz gazdasági motiváció jelentette, míg ideológiai oldalon a Szovjetunió tartott a „másik európai szocialista” modell táborbeli vonzerejétől, amely csak a Tito halála utáni jugoszláv gazdasági hanyatlás következtében szűnt meg, mint komoly kihívás.⁸

1.3. Szovjet-jugoszláv gazdasági kapcsolatok a szocializmus utolsó éveiben

A Szovjetunió számára Jugoszlávia jelentős, de nem elsőrendű fontosságú kereskedelmi partner volt. Mindez következett abból, hogy Jugoszlávia a blokkon kívülre került, azaz nem vált részévé a KGST-n belüli igen szoros munkamegosztásnak. A kilencvenes évek átalakulási hulláma előtti években Jugoszláviára esett a teljes szovjet külkereskedelem mintegy három százaléka, ami Romániát követően a kilencedik partneri helyezést jelentette. A balkáni országok sorából kiemelkedett a szoros szövetséges Bulgária, amely ebben az időben a Szovjetunió negyedik legnagyobb külkereskedelmi partnereként közel tíz százalékkal részesedett a teljes szovjet áruforgalomból.

A többi szocialista országhoz hasonlóan Jugoszláviába is tetemes szovjet szénhidrogén-kivitel érkezett, amely a teljes ide irányuló export durván felét tette ki. Különösen jelentős volt a szovjet nyersolajkivitel, amely Jugoszlávia szovjet eredetű importjának mintegy negyedét adta. Tíz százalék fölötti részarányával számottevő volt a földgáz súlya is a szovjet–jugoszláv kereskedelemben. (1. táblázat)

Igaz, a földgázkivitel jelentősége más partnerországokkal összevetve szovjet ol-

dalról nem volt kiemelkedő, Jugoszlávia nem került be a szovjet földgáz tíz legnagyobb külföldi vásárlója közé. Az olajtermékek jelentősége a Jugoszláviába szállított szovjet kivitelben durván a teljes gépipari exporttal volt egyenértékű, ami nem elhanyagolható nagyságrend. Az olaj és olajtermékek együtt azonban jelentős partnerre emelték Jugoszláviát, amely e termékcsoport vásárlói között négy százalék körüli részaránnyal az előkelő kilencedik helyen állt a nyolcvanas évek végén. (2. és 3. táblázat)

A politikai kapcsolatok problémái ellenére a gazdasági együttműködés a második világháborút követő időszakban összességében egyéb területeken is meglehetősen gazdag volt. A Szovjetunió által külföldön alapított vállalatok, egyéb, külföldön szovjet technikai segítségnyújtással megvalósított beruházások, építkezések számát tekintve Jugoszlávia 1989. január elsején a 11. helyen állt (123 ilyen vállalkozás, illetve létesítményből 117 ipari jellegű volt, és összesen 96 működésbe is került). Természetesen ez a 123-as érték az igazán baráti szocialista országokhoz viszonyítva nem különösebben magas, mintegy harmada például a bolgár értéknek (377), ugyanakkor alig marad el a románaitól (160) vagy a magyarországitól (130).⁹

A múlt század kilencvenes évek eleji történései azonban alapvetően átírták nemcsak a gazdasági, de a politikai kapcsolatoknak is a keretrendszerét a Balkán és Oroszország viszonyában is.

⁸ Larrabee 1997.

⁹ Vnyesnyije ekonomicseszkije szvjazi SZSZSZR v 1988 g., p. 278.

1. táblázat
A Szovjetunió legjelentősebb külkereskedelmi partnerei
(1987–1988, százalék)

	Export		Import		Áruforgalom	
	1987	1988	1987	1988	1987	1988
1. NDK	11,2	10,7	11,7	10,8	11,4	10,8
2. Lengyelország	9,6	9,4	10,4	10,9	10,0	10,1
3. Csehszlovákia	9,9	9,5	11,4	10,5	10,6	10,0
4. <i>Bulgária</i>	<i>9,2</i>	<i>9,1</i>	<i>10,8</i>	<i>10,6</i>	<i>9,9</i>	<i>9,8</i>
5. Magyarország	6,8	6,7	8,4	7,6	7,5	7,1
6. Kuba	5,5	5,5	6,3	5,9	5,9	5,7
7. NSZK	3,4	3,6	4,3	5,0	3,8	4,3
8. <i>Románia</i>	<i>3,7</i>	<i>3,5</i>	<i>3,9</i>	<i>3,7</i>	<i>3,8</i>	<i>3,6</i>
9. <i>Jugoszlávia</i>	<i>2,8</i>	<i>2,5</i>	<i>3,4</i>	<i>3,3</i>	<i>3,1</i>	<i>2,9</i>
10. Finnország	2,5	2,3	3,4	3,4	2,9	2,8
11. Japán	1,4	1,8	2,7	3,0	2,0	2,4
12. Olaszország	2,6	2,5	2,8	2,1	2,7	2,3
13. Franciaország	2,2	2,4	1,8	1,8	2,0	2,1
14. Nagy-Britannia	2,3	2,7	0,9	1,0	1,6	1,8
15. India	1,6	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7
16. USA	0,4	0,5	1,5	2,7	0,9	1,6
Fentiek együtt	75,3	74,2	85,3	84,0	79,8	79,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Vnyesnyije ekonomicseszkije szvjazi SZSZSZR v 1988g.

2. táblázat
A szovjet olaj és olajtermékek legjelentősebb vásárló országai
(1987–1988)

	Ezer tonna		Részarány (%)	
	1987	1988	1987	1988
1. NDK	19954	19820	10,2	9,7
2. Olaszország	15104	17340	7,7	8,5
3. Csehszlovákia	17358	16803	8,9	8,2
4. Franciaország	10435	16138	5,3	7,9
5. Lengyelország	16051	15758	8,2	7,7
6. NSZK	9974	12710	5,1	6,2
7. <i>Bulgária</i>	<i>12938</i>	<i>12655</i>	<i>6,6</i>	<i>6,2</i>
8. Finnország	12163	12304	6,2	6,0
9. <i>Jugoszlávia</i>	<i>8547</i>	<i>8460</i>	<i>4,4</i>	<i>4,1</i>
10. Magyarország	8899	8354	4,5	4,1
Fentiek együtt	131423	140342	67,1	68,4
<i>Összesen</i>	<i>195760</i>	<i>205189</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Vnyesnyije ekonomicseszkije szvjazi SZSZSZR v 1988g.

3. táblázat
A szénhidrogének aránya a Jugoszláviát célzó
szovjet exportban
(1987–1988, százalék)

	1987	1988
Nyersolaj	27,6	25,7
Olajtermékek	9,6	8,5
Földgáz	13,6	11,6
<i>Fentiek együtt</i>	<i>50,8</i>	<i>45,8</i>

Forrás: Vnyesnyije ekonomicseszkije szvjazi SZSZSR v 1988g.

2) A SZOVJETUNIO ÉS JUGOSZLÁVIA SZÉTESÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI. ESEMÉNYEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK OROSZ SZEMMEL

A kilencvenes évek átalakulási hullámában három szövetségi állam esett szét a kelet-és közép-európai átalakuló térségben: elsőként Jugoszlávia, másodikként a Szovjetunió, s harmadsorban Csehszlovákia. Az elemzés tárgyát képező első két állam esetében igen nagyszámú utódállam keletkezett, amelyek között a politikai viszonyok mind a mai napig meglehetősen kuszák, s konfliktusokkal terhelték, s várhatóan az elkövetkező egy néhány évtizedben is azok maradnak. Míg azonban Oroszországnak a nemzetközi közösség megadta a Szovjetunió jogutódja címet, Jugoszlávia esetében nincs egyedüli hivatalos utódállam, bár a jelenlegi Szerbia, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság felbomlása óta különböző neveken jegyzett egyik legjelentősebb utódállamaként, jogot formált volna erre a szerepre. Különbség a két szövetségi állam szétesésében az is, hogy míg a Szovjetunióban egyszerre következett be a felbomlás az 1991 decemberi deklarációval, Jugoszlávia időben széthúzódva bomlott fel, s az utódállamok egy részének jogállása mind a mai napig nem tisztázott, míg a 12 szovjet utódállam nemzetközi elismerése

körül nincsenek bizonytalanságok.¹⁰ Újabban fontos kivételt képez az egyik utódállam, Grúzia további szétszakadása, azaz Dél-Oszétia és Abházia függetlenségének ügye, amely entitásokat Oroszország a nemzetközi közösség túlnyomó részével és meghatározó szereplőivel ellentétben ismer el önálló államként. A jugoszláv szétválás útja azonban fájdalmasabbnak, sőt véresebbnek is bizonyult a Szovjetunió széteséséhez képest. A háborúk egyik tűzfészke Koszovó volt. A legújabb posztjugoszláv állam, Koszovó ügye annyiban hasonló a dél-oszét és abház posztszovjet példákhoz, hogy egy korábban nem önálló szövetségi egység önálló állammá válásáról van szó, míg az ezt megelőző esetekben a korábbi szövetségi államhatárok menti osztódások jöttek létre. Épp a korábbi hasonló államszerkezet okán Oroszország számára az első pillanattól fogva nem volt közömbös a jugoszláv szétesés folyamatának és nemzetközi fogadtatásának mikéntje. Érdekeség ugyanakkor, hogy az időben előbb beindult jugoszláv szétesés tulajdonképpen a Szovjetunió akkori magatartásának is köszönhető: korábban ugyanis épp a szovjet fenyegetés volt az az összetartó erő a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban, amelytől tartva az egyébként folyamatosan forrongó nacionalista erők inkább mégis felhagytak szeparatista terveikkel. Egy találó megfogalmazás szerint a Szovjetunió egyfajta „ragasztóként” működött a balkáni szövetségi államban, amely ragasztó a gorbacsovi külpolitika enyhülése folytán teljesen elvesztette összetartó erejét.¹¹ Mindez ráadásul annak ellenére történt, hogy a Szovjetunió ekkor még egyértelműen a szövetségi állam összetartásában volt érdekelt, s történetesen az Amerikai Egyesült Államokkal karöltve próbálta a háttérből támogatni – a *status quo*-ra törekedve – az ország egyben tartását.¹²

¹⁰ A három balti állam még 1991 decembere előtt kivált, s a többiekétől merőben eltérően határozott euro-atlantista pályát követett már a kezdetektől fogva.

¹¹ Larrabee 1997.

¹² Uo.

2.1. Oroszország és a délszláv háborúk

Oroszország gyakorlatilag tétlenül szemlélte végig Jugoszlávia szétesési folyamatát, s az elsők között ismerte el a kivált államok függetlenségét. Kezdetben rendületlenül támogatta az ENSZ-ben az akkori Jugoszlávia elleni szankciókat is, holott Szerbiával történelmileg szoros szövetségben állt. A gyakorlatban Oroszország kiszorult a döntési, befolyásolási folyamatból, háttérszereplővé degradálódott. Azonban nemcsak politikai síkon, hanem a katonai kérdésekből is kimaradt. Orosz szempontból különösen kellemetlen volt annak tudomásul vétele, hogy ezekben a folyamatokban a NATO szava lett egyre meghatározóbb, azé a NATO-é, amelyet orosz oldalon, hidegháborús maradványként, tehát Oroszországgal ellenséges csoportosulásként tekintettek. Oroszország ebben az időben szorgalmazta egy új európai biztonsági rendszer kialakítását, s ebben az EBESZ-nek, amelynek ő is tagja volt, szánt volna elsődleges szerepet. A délszláv háború végső fázisában, 1999-ben sor került a NATO tényleges beavatkozására a szerbekkel szemben. Az orosz szerepvállalás ekkor is szükségtelennek bizonyult, s Oroszország a *daytoni* rendezési folyamatban is csak másodlagos szerepet játszott, hasonlóan az ezt követő boszniai nemzetközi békefenntartási tevékenységhez. Érdekesség, hogy az orosz diplomácia még ebben a szakaszban sem ismerte el kudarcát, és azt, hogy kiszorult a lényeges szereplők közül, s sikertörténetként próbálta meg tálalni az ország balkáni befolyásának alakulását.¹³

2.2. Oroszország és Koszovó kérdése

A kilencvenes évek végi koszovói helyzet kiéleződésekor Oroszország Balkánon való szerepe vajmi keveset változott a korábbi-

akhoz képest. Az események 1999 márciusában a NATO beavatkozásához vezettek a szerbek (a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság) ellen, amelyet Oroszországban túlnyomó többségben agresszív cselekedetnek ítélték. Oroszország ekkoriban újból megpróbálkozott a Balkánon való szerepvállalással, Viktor Csernomirgyin rendkívüli meghatalmazott orosz küldött tárgyalta a szerbekkel. E momentum után azonban Oroszország lényegében kiszorult a Balkánról, és meg sem próbált az ottani folyamatokba beavatkozni, sőt később, 2003-ban Putyin elnök döntésével kis létszámú békefenntartó részlegeit is kivonta onnan.

Egy orosz elemző szerint hosszú éveken át az egyetlen orosz kezdeményezés a Balkánnal kapcsolatban egy regionális Balkán-konferencia megtartása volt a határok sérthetlenségének és az emberi jogoknak a témájában, amely azonban csekély nemzetközi figyelmet kapott.¹⁴ Bár az orosz részről érzett frusztráció a Balkán kapcsán teljesen érthető, e konferencián kívül is volt néhány orosz kezdeményezés a régióban. Például még 2000. október 5-én, amikor Vojiszlav Kostunica megnyerte a választásokat, Moszkvából küldöttek érkeztek hozzá, hogy meggyőzzék őt a korábbi Milosevic-rezsimmel való kiegyezés fontosságáról.¹⁵

Tény, hogy Oroszország csak néhány évvel ezelőtt, Koszovó függetlenségének kérdésével kapcsolatban vált újra igazán aktívá a térségben, a függetlenség elleni határozott állásfoglalásai révén. A másik orosz aktivitási terület már gazdasági jellegű, az orosz energetika térségbeli növekvő jelenlétéhez kötődik. Érdekesség, hogy míg orosz és egyes nemzetközi elemzők is esetlegesen vagy jövő időben említik Oroszország Balkánra való visszatérését,¹⁶ más elemzők szerint ez lényegében már bekövetkezett.¹⁷ Mindez azt is jól jelzi, hogy a múltbeli passzivitás és a „nyugatnak való behódolás” után az orosz elvárások saját balkáni szerepvállalásukkal kapcsolatban igen maga-

¹⁴ Nikiforov 2009.

¹⁵ Reljic 2008.

¹⁶ Lásd például a magyar Oroszország-szakértő Sz. Bíró Zoltán írásait.

¹⁷ Például Dusan Reljic (2008) szerb származású, Németországon dolgozó elismert Balkán-kutató szerint.

¹³ Nikiforov 2009, p. 61.

sak. Egyetértés mutatkozik azonban abban, hogy ennek a potenciális vagy tényleges „visszatérésnek” a két fő területe a fent említett Koszovó-ügy és az energetika.

3) OROSZORSZÁG MAI ÉRDEKEI A BALKÁNON: DEKLARÁLT ÉS VALÓS ÉRDEKEK A KÉTEZRES ÉVEKBEN

Oroszország külpolitikai kapcsolatainak mozgatórugóját a 21. század elején éppúgy, mint a korábbi évszázadban a realista megközelítésben lehet felfedezni. Ez a megközelítés a geopolitikai tényezőkből is kiindulva a hagyományos nagyhatalmi instrumentumokra épít, amelyek közé az utóbbi időkben bekerültek a gazdasági szempontok is, azaz Oroszország esetében az energetikai nagyhatalmiság ténye. Oroszország önmeghatározása a Balkán viszonyában különösen jól tükrözi ezt a realista szemléletet, ugyanakkor éppen a Balkán térsége az, ahol elsőként szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy korábbi szuperhatalmisága megszűnt, sőt nagyhatalmi szerepköre is erősen megtépázódott. Oroszország számára a Balkán ebben a tekintetben tehát nagyhatalmi presztízskérdés is, habár az utóbbi évek energetikai nagyhatalmiságának erősítgetése közben a térség gazdasági szempontból is felértékelődött.

3.1. Politikai érdekek

Az orosz érdeklődést a Balkán felé természetesen idézi elő a földrajzi közelség. Közelebbi európai térségről, s a hagyományos nagyhatalmi küzdőtérként szereplő Balkánról lévén szó, Oroszország mindvégig úgy érezte, hogy ott a kontinens meghatározó nagyhatalmaként kell fellépnie, s érdekeit érvényesítenie. Az orosz érdeklődés a térség iránt a kilencvenes években elsősorban nagyhatalmi és politikai jellegű

volt, azonban e szempontok mellé az utóbbi években kezd felsorakozni a gazdasági érdekelttség is az energetika kapcsán. Egy további fontos új orosz szempont a NATO jelenlétének és kompetenciájának kérdése, hiszen a NATO a koszovói kérdés rendezésében is a leginkább aktív nemzetközi erőnek bizonyult, szemben az orosz elképzelésekkel, amelyek akár az ENSZ megfelelő intézményeit, de még inkább az EBESZ-t hatalmazták volna fel ilyen irányú szerepkörrel.

A Balkán kapcsán Oroszország retorikája és a tényleges orosz érdekelttség nem teljesen azonos. A Balkánnal kapcsolatos orosz deklarált érdekek és célkitűzések között ugyanis következetesen megjelenik a nemzetközi jog védelmének ügye, azonban a dolgok mélyén egyéb súlyos nagyhatalmi, orosz nemzeti vagy éppen gazdasági okok húzódnak meg. A nemzetközi jog sérthetlenségének kérdése orosz olvasatban szorosan összefügg például a NATO-illetékességének kérdésével, ami nyilvánvaló orosz megközelítés. Egy másik példa lehet az új posztjugoszláv államok keletkezésének és határaiknak kérdése, ahol az orosz ragaszkodás a határok sérthetlenségének elvéhez egyértelmű orosz érdeket tükröz, nevezetesen a saját jelenlegi határain belüli feszültségekből eredő problémák megítélésében számára kedvező – az ország egységének megtartását célzó – nemzetközi vélemény óhajtását, s az ellenkező irányba vivő precedensek lehetőség szerinti kizárását. Ugyanakkor Oroszország deklaráltan sincs ellene a Balkán térsége európai integrációjának, ami vélhetően egybevághat valós érdekeivel is. Oroszország a térségre, mint befolyási övezetre nem tart számot, gazdasági érdekeivel viszont egybevághat, ha az érintett országok uniós tagállamokká válnak.

Oroszország valós érdekei a Balkán kapcsán már az eddigiek fényében is jól kirajzolódnak: nagyhatalmisága fenntartása, elismertetése a nemzetközi porondon (e tekintetben a Balkán „csak egy” eszköz, nem öncél), ezzel összefüggésben az USA hegemon nemzetközi irányító szerepének megtörése, megkérdőjelezése, ennek egy gyakorlati vetületeként a NATO-szerepének és terjeszkedésének visszafogása. A Balkánnal kapcsolatos érdekek össze-

függenek az orosz belpolitikai stabilitással is, egy puha, az „orosz nemzeti érdekek” mellett nem kellően kiálló orosz magatartás az országon belüli megosztottsághoz és elégedetlenséghez is vezethet, amit a hatalom nyilvánvalóan el kíván kerülni. Az „erős Oroszország” képére tehát szükség van, s ennek része az ország Balkánpolitikája is.

Koszovó kapcsán Oroszország retorikája szerint a nemzetközi jog sérthetetlenlensége mellett emel szót, amely az ő felfogásában nem engedi meg egy ilyen új állam létrejöttének elismerését. A Koszovót precedensnek kezelő orosz felfogás azt hangoztatja, hogy az eset „általánossá” válhat, és más földrajzi területeken meglévő hasonló feszült helyzetek kiéleződéséhez teremthet alapot. Azt hangsúlyozza tehát, hogy minden esetre azonos elveket kell alkalmazni, szemben azokkal, akik azon a véleményen vannak, hogy a koszovói kérdés illetően rendezése a balkáni konfliktusok végéhez vihet, amiért érdemes akár a precedens jelleget is felvállalni.¹⁸ A nyugati Balkán rendezési terveiben azonban szembement az orosz ellenvéleménnyel, talán annak határozottságával és kitartásával nem kellően számolva. Ezzel szemben, egy magas rangú orosz külügyminisztériumi tisztviselő a következőképpen nyilatkozott az orosz álláspontról: „Koszovó védelmében olyan szilárdak vagyunk, mint a sztálingrádi csatában”.¹⁹

Oroszország számára kulcsfontosságú a Koszovó által teremtett precedens, azaz egy olyan állam függetlenségének kérdése, amelynek kiválása már nem a korábbi tagköztársaságok határvonalait követi, hanem azokon belülre vezet, ráadásul etnikai törvonalak mentén. Orosz szempontból mindennek – többek között – saját integritása szempontjából van jelentősége. Amennyiben a nemzetközi közösség – etnikai alapon – elfogadja egy ilyen új állam létrejöttét, ez bátorítást adhat az Oroszországon belüli szeparatista erőknél is, például Csecsenföldön, de az ország más területein is.^{20, 21}

¹⁸ Nikiforov 2009, p. 62.

¹⁹ Reljic 2008, p. 3. idézi.

²⁰ Más kérdés, hogy a kétezres évek relatíve konszolidált Oroszországában ilyen leválásokra irányuló kezdeményezések sokkal kevésbé reálisak, mint a

3.2. Gazdasági érdekek

Oroszország számára a Balkán térsége általában, de a posztjugoszláv térség specifikusan sem volt a múltban számottevő súlyú gazdasági szempontból, eltekintve a már említett stratégiai jelentőségű tengeri kijárat kérdésétől. Jugoszlávia egyik formájában sem tartozott az ország 50 legjelentősebb vagy 20 legnagyobb európai kereskedelmi partnere közé az elmúlt mintegy húsz évben. Hasonlóképpen nem volt kiemelt célterülete az orosz befektetéseknek sem. Mindazonáltal érdemes részletesebb pillantást vetni az orosz–balkáni gazdasági kapcsolatokra, különös tekintettel az erősödő energetikai szálakra. Ez utóbbi ugyanis a mai Oroszország külpolitikájában általában is egyre erőteljesebben megjelenő tényező, s mint ilyen specifikusan a Balkán térségében is előtérbe került a nyugati és az orosz gázvezetékes infrastruktúrális tervek ütközései kapcsán. Az energetikához fűződő orosz érdek természetesen nemcsak deklarált, hanem valóságos, s egyre fontosabbá váló is egyben!

3.2.1. Külkereskedelem, tőkebefektetések

Az orosz külkereskedelemben Bulgária, öt követően pedig Románia hagyományosan jelentősebb szerepet játszott, mint az egy-

kilencvenes évek kaotikus Oroszországában voltak. Bár a kérdés jelenleg nem különösebben aktuális, mégis bármikor előtérbe kerülhet. A déli területek mellett a potenciálisan leválható országrészek között szokás emlegetni a távol-keleti területeket is, amelyek gazdasági szempontból már most is sokkal szorosabb kapcsolatban állnak a hozzájuk földrajzilag közel eső országokhoz, mint az ország európai részeihez.

²¹ Nem meglepő módon hasonló megfontolások állnak azon európai uniós országok (Románia, Szlovákia, Spanyolország, Görögország és Ciprus) esetében is a háttérben, amelyek nem ismerték el Koszovót független államnak. Ezekon kívül olyan a nemzetközi porondon meghatározó súlyú – és többnyire hatalmas területű, a területi integritás szempontjából kritikusnak tekinthető, vagy konkrét etnikai feszültségekkel terhelt – államok osztják az orosz álláspontról mint Kína, India, Brazília, Dél-Afrika, Indonézia.

kori Jugoszlávia, illetve a későbbiekben a posztjugoszláv térség.

A kétezres években a Balkán egészének súlya nem éri el a három százalékot az orosz kivitelben, és még a két százalékot sem a behozatalt tekintve. Ahol már lényegesebb a régió súlya, az a külkereskedelmi mérleg aktívumához való hozzájárulás, amelynek mértéke az utóbbi években megközelítette az öt százalékot.²² Ha azonban Bulgáriát és Romániát kivesszük ebből a vizsgálódási körből, még szembetűnőbb a posztjugoszláv térség marginális szerepe az orosz külkereskedelemben. (Lásd 1. és 2. mellékletet.) Az összes érintett államot együttvéve sem éri el az egy százalékot még a jelentősebb kivitel vonatkozásában sem.

A Balkán-kérdés jelentőségét tehát elsősorban nem kereskedelmi érdekek alapozzák meg. A mai posztjugoszláv államok közül a kivitel vonatkozásában érthető módon a térség két legnagyobb gazdasága, Horvátország és Szerbia vezet, míg az orosz behozatalt tekintve a térség legfejlettebb államát Szlovéniát követik csak ugyan ők. Érdekes, hogy az összes vizsgált ország közül Szlovénia és Macedónia évről évre többletet tud felmutatni az Oroszországgal való kereskedelemben.²³

Hasonló következtetésre jutunk, ha a kölcsönös tőkebefektetési folyamatokat vizsgáljuk. Ezek az országok nem tartoznak a kifelé irányuló orosz tőkebefektetések legjelentősebb célországai közé, s – nem meglepő módon – mint forrásországok is marginális súlyúak az orosz gazdaság számára, az orosz statisztikák gyakorlatilag

nem is közölnek róluk adatokat. Érthető módon az orosz cégek jelenléte ebben a régióban is az energetikai szektorban a legerőteljesebb, ezért erről egy külön alfejezetben szólnunk. Erősödik azonban az érdeklődés például a szlovén vagy a szerb cégek részéről is az orosz piac, orosz befektetési lehetőségek iránt.²⁴

A következőkben Oroszország két legjelentősebb posztjugoszláv gazdasági partnerével való kapcsolatait elemezzük kicsit részletesebben. Ez a két ország egyúttal a kutatás szempontjából leglényegesebb országok csoportjába is tartozik.

3.2.2. Orosz–szerb gazdasági kapcsolatok

Oroszország és Szerbia gazdasági kapcsolatait megilleti a különleges jelző. Bár Szerbia háborús évei ezeket a gazdasági kapcsolatokat is nagymértékben visszavetették, a lehetőségek megnyílásától, a kétezres évek elejétől kezdve a felek intenzíven kezdtek közeledni egymás felé, ebben következetesen hangsúlyozva a kölcsönös érdekeltséget. A kormányközi orosz–szerb bizottság 2007 júniusában tartott összejövetelén a felek hangoztatták, hogy az együttműködést kölcsönösen erősíteni szeretnék, s igyekeznek a két ország közötti kapcsolatokban eljutni az egykori Szovjetunió és Jugoszlávia közötti gazdasági együttműködés szintjére. Zsukov orosz miniszterelnök-helyettes Belgrádban 2007 őszén elhangzott szavai szerint: „Oroszország Szerbiát kulcsfontosságú gazdasági és politikai partnerének tekinti a Balkánon”.²⁵ A különleges kapcsolatrendszer egyik legszembetűnőbb példája a már 2000 augusztusában aláírt szabad kereskedelmi megállapodás, amely az egész kelet-közép-európai térségben egyedülálló, s amely alkalmazásának éve, 2001 óta hozzájárult a kétoldalú kereskedelem dinamikus bővüléséhez. A megállapodás, amelyet a szerb parlament már 2001 májusában ratifikált, fokozatosan csökkentette azon termékek listá-

²² A tágabb vizsgálati körbe vont országok közül egyedül Szlovénia kereskedelmi mérlege tartósan pozitív Oroszországgal szemben, ami egész Európán belül is azon kevesek, n közé emeli az országot, k, amelyek orosz relációs áruforgalmukban többletet képesek felhalmozni. A szlovén aktívum elsődleges oka azonban az, hogy az országba az orosz szénhidrogén-szállítások nem meghatározó jelentőségűek, például orosz nyersolaj ide egyáltalán nem is érkezik.

²³ Szlovénia számára azonban Oroszország ezzel együtt is meglehetősen marginális súlyú partner, 2006-ban például a teljes kivitel 3,6 százaléka, míg az import mindössze 1,9 százaléka esett Oroszországra. (Knyazev 2008, p. 194.) Az orosz export 90 százalékát szénhidrogének és fémek (elsősorban alumínium és vas) adják.

²⁴ 2006 nyarán az Oroszországban végrehajtott szlovén befektetések állományának értékét 150 millió dollárra tették. Uo.

²⁵ Idézi Miliovanov 2008a.

ját, amelyekre a liberalizáció nem vonatkozik. Az ügy szépséghibája, hogy az orosz ratifikáció vélhetően mindmáig elmaradt, ami a lista eltervezett rövidítésének akadályává vált.²⁶ Szerb oldalról elhangzó érv a ratifikáció mellett, hogy az orosz cégek nyugati konkurensei igen aktívak Szerbiában, s ráadásul ez a megállapodás a térségben egyedülálló lehetőségeket biztosíthat Oroszországnak. A ratifikáció körüli huza-vona ellenére 2002 és 2008 között például több, mint ötszörösre bővült a kétoldalú áruforgalom.

Oroszország volt 12,5 százalékos súllyal Olaszország és Németország előtt Szerbia legjelentősebb kereskedelmi partnere még 2006-ban,²⁷ azonban 2009-re már Németország és Olaszország is megelőzte. Oroszország azonban megőrizte vezető helyét a szerb importban, 2009-ben részaránya a teljes behozatalban 12,7 százalékra rúgott. Kiviteli oldalon azonban visszaesett 4,3 százalékra.²⁸ Az áruforgalmat az orosz kiviteli dominálja, ez 2008-ban több, mint kétszerese volt a szerb kivitelnél. (Lásd 1. mellékletet) A kereskedelemben értelemszerűen hagyományos a jelentős orosz többlet, amit a felek közös kijelentései alapján szeretnének orvosolni, s erre, pontosabban a szerb export növelésére látnak is potenciált.²⁹ Az orosz exportot az energiahordozók, ásványi ércek, műtrágya, kohászati termékek és gépipari eszközök jellemzik, míg szerb oldalról elsősorban gépek, szerszámgépek, különböző építőipari berendezések, orvosi készülékek, cellulóz- és papírtermékek érkeznek Oroszországba.³⁰ A szerb cégek jelenléte különösen

erős az orosz építőipari szolgáltatások piacán. A kapcsolatok élénkítése céljából a kétezres évek folyamán négy szerb kamarai képviselő is nyílt különböző orosz városokban.

Ami a kölcsönös tőkebefektetéseket illeti, az érdeklődés mindkét irányból fennáll, azonban a tényleges adatok némi visszafogottságról tanúskodnak. A szerb hivatalos adatok szerint (SIEPA) Oroszország 2005 és 2009 között a nyolcadik legnagyobb befektető volt Szerbiában 578,7 millió dollárnyi befektetett értékkel. Ezeket az adatokat azonban némi fenntartással kell kezelni, mivel az orosz befektetések gyakran egy harmadik ország (pl. Ciprus, vagy Luxemburg) köntösében jelentkeznek, s ezekkel együtt az orosz súly minden bizonnyal jelentősebb. Annál is inkább, mivel Szerbiában – szintén egyedülállóan a közép-kelet-európai térségben – az orosz tőkével szemben nincsenek fenntartások. Orosz cégek előszeretettel fektetnek be a szerb energetikai ágazatba, agrárszektorba, színesfémkohászatba, élelmiszeriparba és italgártásba, gépiparba, valamint az infrastruktúrába és a turizmusba.³¹ A szerb privatizációs törvény a külföldiek részvételét a privatizációs tendereken szabadon engedi, s ezzel a lehetőséggel az orosz cégek élnek is. (A külföldiek által megvásárolható részesedés 70 százalék.) A szerb oldal pozitív viszonyulásának példája, hogy pl. a 2007-ben megrendezett kormányközi ülésen egy 400 céges listát nyújtottak át az orosz félnek a privatizációra tervezett vállalatokról.

Természetesen az orosz cégek Szerbiában is az energetikai szférában a legaktívabbak, ezek a vásárlások orosz részről egyúttal a legfontosabbak és legnagyobbak is.³² Azonban jelentős részesedést szereztek például egy csővezetékek gyártásával foglalkozó vállalatban (Majdanpekben), valamint egy malomiparban is. 2007 áprilisában az orosz *Metropol* cég Szerbia legrégebbi turisztikai vállalatának, a *Putnyik*nak 71,2 százalékos részvénytárcáját vásárolta meg. Újabban élénk az érdeklődés orosz részről a szerb bankok iránt is. A Bank Moszkva így 2006 végén megszerezte a szerb központi bank engedélyét a szerb

²⁶ 2007 tavaszáig a ratifikációra bizonyosan nem került sor. Ezt követően az ügy a szerző által nem követhető nyomon, mivel az orosz Külügyminisztérium kétoldalú kapcsolatokkal foglalkozó oldalán említésre sem kerül. Az itt közölt dokumentumokból is nyilvánvaló, hogy orosz oldalról a legfontosabb kétoldalú ügy Koszovó kérdése.

²⁷ Miliovanov 2008a.

²⁸ Dinamikusan nő a szerb kiviteli egyébként Bosznia-Hercegovinába, amely a legjelentősebb célország volt már 2009-ben a teljes export 12,2 százalékaival. (Szerb Befektetési és Exportösztönzési Ügy-nökség, SIEPA)

²⁹ Az Oroszországba irányuló szerb kiviteli kevesebb, mint harmada, illetve kevesebb, mint fele volt 2006-ban az Olaszországot, illetve Németországot célzó szerb exportnak. (Miliovanov 2008a, p. 160.)

³⁰ Uo.

³¹ Uo., p. 162.

³² Ezekről egy következő alfejezetben részletesen is szó lesz.

Agrobank kontrollpakettjének megvásárlására.

Az üzleti kapcsolatok fejlődését segítheti, hogy 2008 márciusában Szerbia egyoldalúan eltörölte a vízumkényszert az országban 90 napnál kevesebb ideig tartózkodó orosz állampolgárokkal szemben.³³ Nem gátolja az együttműködést a szovjet–jugoszláv örökségként jelentkező orosz adósság kérdése sem. Ez ügyben 2007 áprilisában született megegyezés, amely szerint a Szovjetunióval való klíringelszámolásban Jugoszláviával szemben keletkezett adósság Szerbiára arányosított részét, pontosan 288,8 millió dollárnyi összeget Oroszország a közösen egyeztetett listán felsorolt árukkal és szolgáltatásokkal törleszti.³⁴ Ebből 188,3 millió dollárnyi értéket Szerbia 1995 és 2000 között Oroszországgal szemben földgázvásárlásai során keletkezett adósságával egyenlítenek ki, a maradék energetikai berendezések stb. orosz szállításával és egyéb projektekben való orosz részvétellel szűnik majd meg. Az együttműködés egyik jövőbeli perspektivikus iránya egyébként is a még szovjet segítséggel készült mintegy 25 energetikai objektum rekonstrukciójában, illetve újjak építésében való orosz részvétel.³⁵

3.2.3. Orosz–horvát gazdasági kapcsolatok

Bár orosz elemzők szerint a horvát–orosz politikai kapcsolatok kiegyensúlyozottak és stabilak, a gazdasági viszonyrendszert már beárnyékolja néhány felhő. Ezek közül a legnagyobbak az energetikai együttműködés felett gyülekeznek.³⁶ Horvátország kereskedelmi partnerei között Oroszország a harmadik legjelentősebb, ez exportban mindössze 12. helyezést jelentett 1,3 százalékos részaránnyal 2008-ban, míg import-

oldalon azonban Oroszország a harmadik volt 10,3 százalékos részesedéssel.³⁷ Orosz oldalon a horvát súly marginális, ráadásul az orosz export kétezres évekbeli felfutása szinte teljes egészében az energiahordozók világszintű áremelkedésével volt magyarázható, mivel a Horvátországokba érkező orosz szállítások mintegy 90 százalékát a szénhidrogének teszik ki.³⁸ A maradékon leginkább a réz, az alumínium és az acéltermékek osztoznak. Horvátországból elsősorban gyógyszert, telekommunikációs berendezéseket és eszközöket, élelmiszert és kohászati gépeket exportálnak Oroszországba. Orosz részről úgy ítélik meg, hogy horvát részről azonban minimális aktivitást mutatnak az orosz gazdasági kapcsolatrendszer fejlesztése iránt, s ez meg is mutatkozik a kétoldalú kapcsolatrendszer szintjében. Az okok között első helyen szerepel az ország európai integrációs eltökéltsége, s az ezzel járó kötelezettségek teljesítése. Így például a még 1998-ban, Horvátország első elnöke által aláírt kétoldalú, kereskedelem-liberalizációt célul kitűző memorandumtól elállt Horvátország. Horvát–orosz viszonylatban is csak a kétezres évek első évtizedének derekán történtek lépések a szovjet adósságügy rendezése érdekében. Horvátországra ebből az adósságból 185,7 millió dollár jut. 2006-ban született meg az erre vonatkozó jegyzőkönyv, amely szerint Oroszország energetikai berendezéseket, többfunkciós repülőgépeket szállít Horvátországnak, valamint részt vesz annak a gázvezetékszakasznak a megépítésében, amely Horvátországot és Magyarországot köti össze. Ez utóbbi Oroszországnak is érdeke, mivel lehetővé tenné a Horvátországba irányuló orosz gázszállítások mennyiségének megemelését.

Az orosz kudarcok egy sajátos területét képezik az orosz cégek horvát földön eszközölt befektetései, illetve erre irányuló szándékai. Bár orosz részről nem vádolják egyértelműen az ország vezetését ezekkel az ügyekkel kapcsolatban, hanem elismerik, hogy orosz oldalról a horvát szabályozási rendszerben való megfelelő mélységű tájékozottság hiánya is hozzájárult a prob-

³³ Orosz Külügyminisztérium.

³⁴ Az adósságtéma a többi posztjugoszláv ország esetében is csak az elmúlt években került terítékre, így többek között Szlovéniában is, amelyre a teljes szovjet adósság 16,4 százaléka, azaz 128 millió dollárnyi törlesztés esik. (Knyazev 2008).

³⁵ Miliovanov 2008a.

³⁶ Erről a következő alfejezetben részletesen is szó lesz.

³⁷ Horvát Központi Statisztikai Hivatal.

³⁸ Miliovanov 2008b.

lémák kiéleződéséhez, tény, hogy több eset komoly orosz kudarcral végződött. Így nem nyerhettek az orosz cégek a horvát energetikai INA és a „Viktor Lenac” hajógyár részvényeinek eladását célzó tenderen, sőt egy megszerzett kohászati kombinát részesedést is vissza kellett adniuk a horvát gazdaságvezetéssel való egyet nem értés okán.³⁹ Azonban a horvát elnök, Misic 2007 nyarán Putyin orosz elnököt vendégül látva említést tett arról, hogy Horvátországnak módosítania kellene az orosz befektetőkhez való viszonyát, tehát a viszony rendezésének kérdése már előtérbe került.

Sikeres az együttműködés azonban a horvát–orosz *Komikro* vegyipari vegyészvállalatban, amely az ország egyik legnagyobb exportőrcége is egyben. A horvát–orosz gazdasági együttműködés fontos sikerterülete a hajóépítés. 1994 és 200 orosz megrendelésre több mint 40 nagy hajót és vízi objektumot szállított Horvátország. Ebben további lehetőségeket rejt horvát oldalon az „Oroszország kereskedelmi flottájának megújításáról” szóló orosz programba való bekapcsolódás, amiről a felek egyeztettek.⁴⁰

Horvát részről kevés befektetés található Oroszországban. Egyik ilyen ritka példa a kalinyingrádi szabad gazdasági övezetben tevékenykedő húsipari horvát cég, a „*Produkti pitányija*”, amely 2003 óta mintegy 100 millió dollár értékben fektetett be orosz földön.⁴¹

Ha a kölcsönös külkereskedelem és befektetés nem is virágzik, mindenképpen pozitív gazdasági együttműködési terület a két ország között a turizmus. Horvátország ezen a területen kellően aktív is ahhoz, hogy látványos sikereket érjen el az orosz potenciális látogatók körében. Kiállításokon vesz részt rendszeresen, képviselőket működtet Moszkvában stb. A turizmus szempontjából sem elhanyagolható ténye-

ző, hogy Horvátország megtartotta Oroszországgal szemben a vízummentességet.⁴² Ez a gesztus nyilvánvalóan pozitívan jelentkezik a politikai kapcsolatokban is, mert orosz részről az egyik legnagyobb sérelem az Európai Unióval szemben az irányukban alkalmazott, s csak igen lassan felpuhuló vízumkényszer. Orosz oldalról jelentős turisztikai befektetéseket valósítottak meg Horvátországban, például szállodákat működtetnek. Ezek hozzájárulnak ahhoz is, hogy igen jelentős az orosz turisták száma a horvát tengerparton, ráadásul ahogyan ez az orosz turisták esetében máshol is megfigyelhető, ők az átlagosnál többet is költenek, és hosszabban tartózkodnak az országban.

Bár a fenti két országpélda meglehetősen eltérő, az mindenesetre mindkettőből kirajzolódik, hogy az orosz cégek a Balkánon csakúgy, mint a világ más tájain igyekeznek megvetni lábukat befektetéseikkel, s túllépni a hagyományos energiaexportőr szerepen. Az orosz gazdasági érdekek keresése és védelme fontos elemét képezi a kétoldalú kapcsolatrendszereknek. Ezek az érdekek azonban nem feltétlenül az orosz külpolitikai érdekek alá rendelve jelennek meg, ahogyan sokan szeretik láttatni az orosz befektetéseket, hanem teljesen normális, józan üzleti érdekek. Az energetika ebből a szempontból némileg kivételt képez, azonban ez utóbbi területen sem lehet egyenlőségjelet tenni az orosz külpolitikai célok és az orosz energetikai mamutcégek terjeszkedési szándékai közé, habár a kettő teljesen el sem választható: Oroszország az új évezredben a nemzetközi porondon energetikai nagyhatalomként viselkedik, beleértve azt is, hogy energetikai gazdagságát nem egy esetben nemzeti – ha úgy tetszik politikai – érdekei érvényesítése céljából is beveti.

3.2.4. Orosz energetika a Balkánon⁴³

A gazdasági kapcsolatok velejét természetesen Oroszország–Balkán viszonylatban is

³⁹ Az orosz Metcselel cég vásárolta meg csődtől megmentve és egyúttal 1600 munkahelyet is megújítva a horvát Sziszak vállalatot 2003-ban, azonban másfél év elteltével el kellett hagynia a horvát piacot. Ugyanezen orosz cég 2007-ben egy másik horvát vállalat megvásárlásával próbálkozott, sikertelenül. (Részletesebben lásd Miliovanov 2008b.)

⁴⁰ Uo., p. 203.

⁴¹ Uo., p. 206.

⁴² A vízummentesség legalábbis 2007-ig bizonyosan fennállt.

⁴³ A teljes kép nyújtásának igényével ebben az alfejezetben a görög adatokat is közöljük.

az energiakereskedelem és az energetika terén eszközölt befektetések adják. Oroszország és a Balkán energiaellátása a múltban és ma is szorosan összekapcsolódtak egymással. Azon balkáni országok játszanak relatíve jelentős szerepet az orosz külkereskedelemben, amelyek számára Oroszország fontos földgáz-, nyersolaj- vagy olajtermék-szállító. Másik oldalról – más térségekhez hasonlóan – az orosz befektetések súlyponti ágazata itt is az energiaszektor. A legizgalmasabb azonban a Balkánon átmenő olaj- és gázvezetékek és a diverzifikációs kérdéskör problematikája. A kétezres években ez hozza meg Oroszország számára a Balkán felértékelődését is. Egy elemző így fogalmazza ezt meg: „Moszkva balkáni „visszatérésének” egyetlen lehetséges forgatókönyve látszik csak, ez pedig a Déli Áramlat-projekt...”⁴⁴

országok számára a kőolaj tengeri úton, tankerekkel történő szállítással is beszerezhető, bár az orosz szállítások gyakran olcsóbbak, míg az egyelőre inkább vezetékes infrastruktúrájú földgáz esetében a vezetékek kiépítettségének iránya meghatározó jelentőségű tényező.⁴⁵ Így bár az egykori „nagy” Jugoszlávia szovjet energiabehozatalában még a kőolaj dominált, a későbbiekben lehetőség nyílt az olajbeszerzések diverzifikálására, s ezek a lehetőségek a későbbiekben tovább bővültek. Mindazonáltal a térség oroszolaj-vásárlásai jelentős maradtak. Mára a legfontosabb orosz stratégiai érdekek egyértelműen a földgázhoz kötődnek.

Az orosz energiahordozók legnagyobb térségbeli vásárlói mindvégig Bulgária és Románia, azaz nem a posztjugoszláv államok voltak. Ez utóbbiak közül azonban

4. táblázat
Orosz nyersolaj-, olajtermék- és földgázexport a Balkán térségébe 1994–1995

	Nyersolaj (ezer tonna)		Olajtermék (ezer tonna)		Földgáz (millió köbméter)	
	1994	1995	1994	1995	1994	1995
Jugoszlávia	0
Horvátország	550	...	9,9	...	816,5	332,3
Bosznia-Hercegovina	1798,9	1289,5
Macedónia	...	0	0,01	0,06
Bulgária	511	39,9	94,4	67,6	5347,3	6277,2
Románia	93,9	...	709,4	864,3	4448,1	5586,1
Szlovénia	22,3	...	356,2	469,6
Albánia	0,03
Fentiek együtt	1154,9	39,9	836,04	931,96	12767,0	13954,7
Fentiek részaránya a teljes kivitelből (%)	0,9	0,03	1,8	2,0	6,9	7,7
Teljes orosz termékexport	129768,8	116039,3	46420,5	46553,2	184336,8	180783,2

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Roszsijszkoj Federaciji 1994, 1995, Gosztamkom

3.2.5. Szénhidrogén-kereskedelem

A Balkán térsége számára az orosz reláció az utóbbi egy-másfél évtizedben eltérő súlyú a kőolaj (és olajtermékek), illetve a földgáz vonatkozásában. Ennek az az egyszerű oka, hogy a zömében tenger menti

kiemelkedik az olajbeszerzések terén Horvátország és Szlovénia.

A kilencvenes évek közepén az Oroszországtól történő olaj- és olajtermék-vásárlások mennyisége erős ingadozásokat mutatott a térség országaiban, és talán Bul-

⁴⁴ Sz. Bíró 2009b, p. 1.

⁴⁵ Természetesen az LNG növekvő elterjedése ezt a képet a jövőben némiképpen árnyalja, nem utolsósorban éppen a horvátországi Krk szigetére tervezett LNG-terminál révén.

gária és Horvátország kivételével volumenében is jelentéktelen volt. Az egész balkáni térség részese az orosz nyersolajeladásokból nem érte el az egy százalékot, de az olajtermékek esetében sem haladta meg a két százalékot. (4. táblázat) Ez utóbbi termékcsoporthoz vonatkozásában a román vásárlások jelentették a legnagyobb tételt.

A földgáz vonatkozásában a korábban kiépített vezetékrendszernek köszönhetően az orosz beszerzési forrás jelentősége és stabilitása megmaradt a szövetségi állam utódai (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szlovénia) számára is. A régió orosz szempontból sem elhanyagolható súlyú: a teljes orosz földgázkivitel mintegy hét százaléka ebbe a térségbe irányult a kilencvenes évek közepén. Bulgária és Románia után a harmadik legnagyobb orosz földgázvásárló egyébként Bosznia-Hercegovina volt.

A kétezres évekre a térség oroszolajvásárlásai számottevő mértékben emelkedtek, s ezzel együtt kismértékben nőtt a Balkán súlya az orosz olajeladások egészét tekintve is, többnyire két százalék körül alakult a nyersolaj vonatkozásában – a 2006-os kiugró 5,1 százalékos értéktől eltekintve – jelentősen, egy százalék alá csökkent azonban az olajtermékek esetében mind volumenben, mind pedig értéken számolva. Különösen hektikus volt Bulgária magatartása, amely 2003-ban mindösszesen fél millió tonna, míg 2006 és 2008 között már 4-5 millió tonna nyersolajat vásárolt Oroszországtól. Az orosz földgázkivitelt tekintve a térség egésze nagyjából megőrizte korábbi 6-7 százalék körüli súlyát. A

térség legnagyobb földgázvásárlójává Romániát és Bulgáriát követően Szerbia és Montenegró vált, amit Horvátország, majd Szlovénia követte. A megemelkedett értékek természetesen az emelkedő világpiaci olajárak folyományai is!

Ami az ún. orosz függést illeti, Bulgária teljes földgázimportjának 100, Görögország 80 százalék, Románia 60 százalék, Szlovénia pedig mintegy 50 százalék feletti részét vásárolja Oroszországtól.⁴⁶ Szerbia esetében szinte természetes a 100 százalékos orosz beszerzési arány, míg a nyersolaj és olajtermékek esetében is magas, 75 százalék körüli volt a kétezres évek első évtizedének vége felé az orosz súly.

5. táblázat
Orosz nyersolajexport a Balkán térségébe

	Millió tonna				
	2003	2006	2007	2008	2008/2003
Horvátország	1,3	3,3	1,9	2,1	161,5
Bosznia-Hercegovina	0,1	0,0	0,0	0,0	...
Bulgária	0,5	4,8	5,3	4,1	820,0
Románia	2,0	3,5	3,1	2,8	140,0
Fentiek együtt	3,9	11,6	10,3	9,0	161,5
Fentiek részaránya a teljes kivitelből (%)	1,9	5,1	1,9	1,9	161,5
Teljes orosz nyersolajexport	208,5	227,5	238,5	221,6	106,3

	Millió USD				
	2003	2006	2007	2008	2008/2003
Horvátország	243,3	1470,9	949,7	1402,3	576,4
Bosznia-Hercegovina	23,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Bulgária	87,9	2097,0	2655,9	2948,1	3353,9
Románia	374,2	1441,2	1516,6	1933,1	516,6
Fentiek együtt	729,3	5009,1	5122,2	6283,5	576,4
Fentiek részaránya a teljes kivitelből (%)	2,0	5,2	1,9	1,9	576,4
Teljes orosz nyersolajexport	36833	96675,1	114268	2E+05	411,7

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszjiszkaj Federacii 2003, 2007, 2008.

⁴⁶ 2006-ra vonatkozó adatok Ehrstedt – Vahtra (2008, p. 20.) alapján.

6. táblázat
Orosz olajtermékexport a Balkán térségébe

	Ezer tonna			Millió USD		
	2003*	2007	2008	2003*	2007	2008
Szerbia	0	1	2	0,0	1,3	1,7
Szerbia és Montenegró*	40	0	0	7,2	0,1	0,0
Montenegró	0	31	17	0,0	20,3	11,8
Horvátország	6	1	0	0,8	0,7	0,1
Bosznia-Hercegovina	0	0	0	0,0	0,0	0,0
Macedónia	0	0	0	0,0	0,1	0,0
Bulgária	35	25	38	5,2	15,6	29,4
Románia	59	381	443	12,0	135,4	248,8
Szlovénia	130	148	15	32,5	81,4	16,0
Albánia	40	105	139	10,0	68,4	125,4
Fentiek együtt	310	692	654	67,7	323,3	433,2
Fentiek részaránya a teljes kivitelből (%)	0,4	0,6	0,6	0,0	0,6	0,6
Teljes orosz olajtermékexport	76697	111387	115589	13915,7	51783,6	78404,1

* 2003-ban a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszjiszkoiy Federaciji 2003,2007, 2008.

7. táblázat
Orosz földgázexport a Balkán térségébe

	Millió köbméter					Millió USD**	
	2003*	2006	2007	2008	2008/ 2003	2007	2008
Szerbia	1850	2159	...	472,6	844,4
Szerbia és Montenegró*	1873	2062	266	67,6	0,0
Montenegró	0	0	...	0,0	0,0
Horvátország	622	1033	938	763	122,7	244,9	274,6
Bosznia-Hercegovina	207	366	316	311	150,2	80,5	120,7
Macedónia	81	83	106	121	149,4	30,6	52,5
Bulgária	2847	3006	3427	3487	122,5	646,1	1086,1
Románia	5104	5067	3935	3152	61,8	1059,8	1294,7
Szlovénia	676	663	505	547	80,9	128,8	200,8
Albánia	0	0	0	0	...	0,0	0,0
Fentiek együtt	11410	12280	11343	10540	92,4	2730,9	3873,8
Fentiek részaránya a teljes kivitelből (%)	6,7	6,7	6,6	6,0	90,8	6,3	5,8
Teljes orosz földgázexport	171270	182056	171267	174327	101,8	43230,5	67104,1

* 2003-ban Jugoszláv Szövetségi Köztársaság

** Az értékek elenyésző mértékben eltérhetnek a köbméterhez kapcsolható értékektől.

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszjiszkoiy Federaciji 2003,2007, 2008.

Még a kilencvenes években született meg az a megállapodás Szerbia és Oroszország között, amelyben az utóbbi évenként mintegy 3,5 milliárd köbméter földgáz és 2,5 millió tonna nyersolaj szállítására vállalt kötelezettséget. 2010-re a földgáz vonatkozásában 7,2 milliárd köbméter elérését célozták meg. E célok azonban számos ok következtében nem teljesültek maradéktalanul, azonban az orosz Gazprom az ország egyik legfontosabb partnere maradt. E partnerség erősítése céljából jött létre a *Jugorosszag* vegyesvállalat.

Horvátország esetében az utóbbi időben egyértelműen megmutatkozik a diverzifikációs szándék az olaj vonatkozásában. Ezt jelzi az ország bekapcsolódása egyes, az orosz félt kizáró vezetékes projektekbe. A földgáz esetében azonban az orosz szerep egyelőre meghatározó. Az ország saját földgáztermelése mellett a szükségletek további részét 2007-ben még teljes mértékben orosz forrásból elégítették ki, Oroszország évente 1,1-1,2 milliárd köbméter földgázt szállít. Ráadásul Horvátország a jövőben erősíteni kívánja az ország földgázellátását, mintegy 2000 kilométernyi új magisztrális vezeték építését tervezi, a földgáznak az energiaellátásban nagyobb szerepet szánva.⁴⁷ A korábbi három milliárd köbméterről ez – különböző kalkulációk szerint – mintegy 3,9-6 milliárdra

emeli majd az ország gázfogyasztását. A horvát cél a többletimport új beszerzési forrásokból való biztosítása; e tekintetben Kazahsztán, Algéria vagy Líbia jöhet számításba. Mesic, a horvát elnök álma egy északról, Norvégiától Horvátországig megépülő új gázvezeték lenne; ennek azonban minimális a realitása. Ugyanakkor a már említett magyar és horvát csőrendszer összekapcsolása Oroszország számára lehetővé tenné jelenlegi szállítási kapacitásának megduplázását, azaz elméletileg a horvát piacra történő szállításainak jelentős megemelését. Ehhez mindössze 140 kilométer vezeték építése szükséges, és az orosz tőke – az adósságtörlesztés részeként – kész is ennek megvalósítására.⁴⁸

3.2.6. Orosz energetikai cégek a Balkánon

A Balkán országaiban nem meglepő módon ugyanazon orosz energetikai mamutcéget találjuk, amelyek Európa-szerte is szerteágazóan terjeszkednek. Az olajipari Lukoil Bulgáriában, Macedóniában, Romániában és Szerbiában van jelen a benzinkiskereskedelemben, Bulgáriában a petrokémiai iparban, valamint Romániában az olajfinomításban, a beruházási és a szolgáltatási tevékenységekben az előbbi két ország mellett Szerbiában is. A Lukoil Bulgá-

8. táblázat
A Gazprom fontosabb külföldi leányvállalatai a Balkán országaiban

Ország	Vállalat	Tevékenységi kör	A Gazprom részesedése (%)
Bulgária	Overgaz Inc.	Beruházás	50
	Dexia Bulgaria	Gáz marketing tev.	51
	Topenergo	Gázelosztás	100
Görögország	Prometheus Gaz	Külkereskedelem	50
Románia	Wirom	Gázelosztás	51
	WIEE	Gázelosztás	100
Szerbia	Progresgaz Trading Ltd.	Gázelosztás	25
	NIS	Gázelosztás	51
Szlovénia	Tagdem		n. a.

Forrás: Ehrstedt – Vahtra (2008) p. 10.

⁴⁷ Miliovanov 2008b.

⁴⁸ Uo., p. 212.

riában fokozatosan vette át a teljes irányítást a Bourgas olajfinomító fölött, majd Romániában indította újra 2004-ben a Ploeisti olajfinomítót, amelybe a későbbiekben is investált. A Rosznyneft a Burgasz-Alekszandropolisz olajvezeték kapcsán érintett a térségben. Szerbiában 2003-ban vásárolta meg a Beopetrol részvényeit, s az egyik legnagyobb orosz befektető Szerbiában. 2007-ben az addig a Lukoil által az országba befektetett összeg mintegy 270 millió dollárra rúgott és 178 benzinkutat működtetett. A cég olajszállításai folyamatosan növekednek, mivel immár nemcsak a szerb piac ellátása a cél, hanem a szerbiai feldolgozók segítségével a környező, olajtermékek iránt kereslettel rendelkező országoké is.⁴⁹

Még izgalmasabbak azonban a gázipari óriás, a sokak szerint az orosz külpolitikával is szoros kölcsönhatásban működő Gazprom balkáni cégalapításai. A Gazprom Bulgáriában, Szerbiában, Romániában, Szlovéniában és Görögországban, azaz valamennyi számottevő súlyú balkáni gazdaságban jelen van.⁵⁰

Az elmúlt évek egyik legjelentősebb Gazprom üzlete a szerbiai NIS (Nafta Industrija Srbije) cég megvásárlásához kötődik. A vállalatóriás a többek között olajfinomítókat is működtető szerb vállalatnak 900 millió dolláros árat fizetett a részvények 51 százalékaért. Elemzők szerint a vásárlás jóval a reális ár alatt történt.⁵¹ Kezdetben ugyan 25 százalékos pakett felvásárlásáról volt szó, de az orosz cég jelezte, hogy ennél nagyobb falatra tart igényt. A Gazprom egy sor neves európai riválisa elől szerezte meg a szerb cég feletti irányítás jogát. Az üzlet egy nagyobb orosz–szerb energetikai csomag részeként fogható fel, ugyanis a szerb hatóságok, amelyek kezdetben ódzkodtak a többségi részvények eladásától, később mégis belementek, amint a Gazprom megígérte, hogy a tervezett Déli Áramlat vezeték Szerbián keresztül halad majd, és ezzel összefüggésben Szerbiát is jelentős elosztóközponttá kívánja alakítani. Emellett az orosz cég jelentős egyéb beruházások megvalósítását,

többek között modernizálást is vállalt a megvásárlandó cégben. Az üzlet Szerbia számára amellet, hogy az ország Európa energetikai térképén való jelentősen felértékelődését hozhatja, a jövőben szépen jövedelmező tranzitbevételekkel és kedvező gázárakkal is kecsegtet.

A szerbiai NIS cég részvényeinek megvásárlása és a bulgáriai 50 százalékos részesedésszerzés az orosz–bolgár vegyesvállalatban már a Déli Áramlat projekthez kapcsolódó orosz befektetések. Az utóbbi cég hivatott a tervezett vezeték működtetésére Bulgária területén.⁵² A jövőben újabb orosz törekvések is várhatók további orosz tulajdonrészek szerzése érdekében, mert ezt kívánna a projekt logikája.⁵³

Az 1999-ben alapított brit Gazprom leányvállalat, a *Gazprom Marketing and Trading* az utóbbi években több európai államban, köztük Romániában is értékes kereskedelmi engedélyekhez jutott.⁵⁴ 2010 februárjában röppentek fel a hírek, hogy a bolgár energia-kereskedelemből is jelentős szelet kihalására készül a cég, hús évre szóló – elsősorban villamos árammal – történő kereskedelmi licenz megszerzése révén. Európai Unióba való belépését követően röviddel Bulgária liberalizálta energiapiacát, amelyre eddig elsősorban cseh, német és osztrák cégek léptek be, többségében 30 évre szóló szerződéssel a birtokukban.⁵⁵ Az orosz cégnek kínált 20 év tehát némi óvatosságot sugall bolgár részről, ami összefügg azzal is, hogy a 2009-ben hatalomra került új bolgár kormány revideálta elődje orosz politikáját, és az orosz relációban – Bulgária szuverenitásának biztosítása jegyében – nagyobb visszafogottságot ígért.⁵⁶ Az Oroszországgal való energetikai együttműködés szükségességét azonban az új vezetés is kénytelen belátni.

⁵² Ezek mellett hasonló céllal került sor egy ausztriai orosz befektetésre is, a Baumgarten elosztóközpont részvényeibe történő bevásárlással.

⁵³ Sz. Bíró 2009b.

⁵⁴ A Gazprom már a spájzban van... 2010.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Mindenek előzménye, hogy Bulgária a korábbi időszakban sokak szemében Oroszország egyik legszorosabb uniós szövetségese volt, amely az Oroszország unióbéli „trójai falova” címet is kiérdemelte. (Mark – Popescu, 2007)

⁴⁹ Miliovanov 2008a.

⁵⁰ Vahtra.

⁵¹ Reljic 2008.

2010 februárjában a Gazprom vezetője, Alekszej Miller emellett a *Rosatom* esetleges bulgáriai atomerőműépítési szerepvállalásáról is tárgyalt. Az orosz cégek tehát szemmel láthatóan igen aktívak a térségben, s igyekeznek kihasználni azokat a lehetőségeket is, amelyeket az unió egységes piaca nyújt: amennyiben egy uniós országban cégükkel jelen vannak, ez más uniós országok piaca felé vezető út is lehet egyben. Általában az orosz cégek külföldi, így Balkánon való terjeszkedése mögött az a megfontolás is meghúzódik, hogy cégeik segítségével mind nagyobb szeletet hasíthassanak ki a teljes energetikai tortából, azaz a teljes értékláncból, s ezáltal az egyszerű termelői-beszállítói pozícióból egy diverzifikáltabb szerepkörbe kerülhessenek. További balkáni országok esetleges EU-csatlakozása ezeket a lehetőségeket csak növeli, különös tekintettel a folyamatban élenjáró Horvátországra és a hagyományos szövetségesre, Szerbiára.

3.2.7. Infrastrukturális projekttervek

Oroszország Szerbiával még 1997-ben megállapodott egy 66 kilométer hosszú gázvezeték megépítéséről az országban, amelyből már 64 megépült, amikor a koszovói események megátolták a vezeték építésének befejezését. A háborús időszakot követően a projekt újra napirendre került.

Az orosz vezetékű projekttervek között a Balkán, pontosabban Dél-Balkán – a Balti-tenger térségéhez hasonlóan – azonban különösen az elmúlt évek során került előtérbe, mind az olaj, mind pedig a földgáz vonatkozásában. Ami az előbbit illeti a Burgasz–Alekszandropolisz olajvezeték érdemel említést, amelynek stratégiai célja a problémás török áteresztő pont, a Boszporusz–Dardanellák elkerülése, s ezáltal biztonságosabb kijutás az európai piacokra. A gázszektorban hasonlóan kiemelkedő jelentőségű a Déli Áramlat, amely az előbbi olajvezetékekkel egyetemben egyúttal versengő projekt is az európai, orosz függést célzó térségbeli vezetékű elképzelésekkel és beruházásokkal szemben (Baku–Tbiliszi–Ceyhan és Constanca–Trieszt olaj-, illetve Nabucco gázvezeték).

Oroszország nyugati országokhoz fűződő viszonyának megromlása éveiben a két fél között zajló játszmák egyik fontos földrajzi területévé vált tehát a Balkán. A korábbi történelmi időszakokhoz hasonlóan nagyhatalmi érdekek ütközési pontja, csupán a konkrét érdekek módosultak, s azok között a gazdasági tényezők és a velük szorosán összefüggő gazdaságbiztonsági szempontok meghatározó jelentőségűekké váltak. Míg Európa számára a Balkán mint tranzitárság az energiaforrások és beszerzési útvonalak diverzifikálásához nyújthat segítséget, Oroszország oldaláról a gazdaság devizabevételeiben meghatározó súlyú szénhidrogének biztonságosabb – a problémás tranzitországokat elkerülő – szállítási útvonalaként jön számításba az igen fontos európai piacok felé.

A Burgasz–Alekszandropolisz-olajvezeték orosz (Transznyeft, Rosznyeft és a Gazprom Nyeft) bolgár és görög cégek együttműködésében épül. Az orosz résztvevőké a többségi, 51 százalékos pakett. A vezeték a bulgár tengerparti Burgaszból vezet el 280 kilométer hosszan a görög tengerpartig, elkerülve a zsúfolt és kockázatos török szorost. Az egymillió euró költségre tervezett vezeték éves szinten 35 millió tonna olaj szállítására lesz alkalmas. Az első szakaszban ez azonban csak 15-23 millió tonna közé lesz tehető. A mintegy egymilliárdos költséggel kalkulált vezeték építése 2008-ban indult el, és eredetileg 2011-re fejeződött volna be. A gazdasági világválság azonban lelassítja a beruházást, várhatóan egy évvel tolva ki a befejezés idejét.⁵⁷ A projekt orosz szempontból azért kiemelkedő jelentőségű, mert új, orosz irányítás alá eső transzportútvonalat teremt az orosz, a közép-ázsiai és a Kaszpiumból származó olaj számára.⁵⁸ Ez a projekt azonban nem érinti közvetlenül a posztju-

⁵⁷ Szemlér 2009.

⁵⁸ Érdekes, hogy a Nabucco gázvezetékhez hasonlóan ennek a projektnek is megvan a maga európai (nyugati) ellenlábasa. Az egyik ilyen a 8. európai folyosó részeként tervezett 1,5 milliárd dolláros költségvetésű Burgasz–Vlore-olajvezeték, amely szintén a közép-ázsiai és kaszpiumi olaj szállítására irányul a Dardanellák elkerülésével. A vezeték építését és üzemeltetését az Amerikai Egyesült Államokban bejegyzett Albán–Macedón–Bulgár Olajtársaság végzi majd. (Szemlér 2009)

goszláv térséget, a Balkán másik részéhez kötődő orosz érdekeltséget.

A fenti olajvezetékes terv mellett egy másik, a Balkán térségét már közvetlenebbül is érintő, s az orosz felet aggodalommal eltöltő projektterv is megfogalmazódott azonban az elmúlt néhány évben. Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovénia és Olaszország 2007-ben állapodott meg a PEOP (azaz a Pan-European Oil Pipeline) megépítéséről a Kaszpi-tenger térségéből származó olaj szállítására a romániai Constanca kikötőből az olaszországi Triestbe. Az eredeti tervek szerint a mintegy 1400 kilométer hosszú vezeték 2012-ben kezdte volna meg az olaj szállítását, ami napi szinten elérte volna az 1,2-1,8 millió hordót, a határidőt azonban később 2015-re módosították. 2009 szeptemberében azonban a horvát partner, a JANAP bejelentette, hogy felfüggeszti minden további tevékenységét a PEOP-pal kapcsolatban, mivel nem sikerült ahhoz kellő támogatót szerezni, miközben más futó projektek már előnyre tettek szert a térségben. (A horvát érvelés szerint különösen hiányzott az olasz támogatás, amely nélkül a projekt kivitelezhetetlen.) A 2-3,5 milliárd dollár költségűre becsült projekt sorsa tehát függőben van, ami orosz részről már önmagában is jelentős siker, mert megvalósulása esetén attól tartottak, hogy elkezdődhet fokozatos kiszorításuk a Balkán piacáról. Orosz részről egyébként a projektet egyértelműen amerikai kezdeményezésűnek tekintették.⁵⁹ Emellett összekapcsolták azzal a ténnyel is, hogy Horvátország 2006-ban elállt a 2002-ben az Adria és a Barátság olajvezetéket összekapcsolására születtően létrejött közös tervtől. A vezetéknek az eredeti tervek szerint már 2003-ban üzembe kellett volna kerülnie! Érdekes momentum, hogy horvát részről Oroszország ajánlatot kapott a Barátság és a fent említett PEOP-vezeték összekapcsolására, amely – érthető okokból – egyáltalán nem váltotta ki az orosz fél érdeklődését.⁶⁰

A Déli Áramlat vezeték leginkább a Gazprom és az olasz ENI vállalat közös vállalkozása, 50-50 százalékos részesedéssel a projektből. Az eredetileg 30 milliárd

köbméter/év kapacitásúra tervezett vezeték 900 kilométer hosszan vezetne a Fekete-tenger melletti orosz Beregovajától a bulgáriai partokig, innen a szárazföldi ága Szerbián és Magyarországon keresztül érne el ausztriai végpontját. A vezeték másik ága Bulgáriától Görögországon át vinne az Adriai-tenger alatt dél-olasz végződéséig. Az Északi Áramlat mellett ez lenne az orosz energiaszektor legnagyobb európai befektetése. A projekt meghirdetésekor Oroszországnak megvolt a szükséges tőkéje, a technológiai problémák áthidalására pedig az ENI-vel kötött szövetség nyújtott garanciát. Mindennek ellenére tisztában kell lenni azzal a ténnyel, hogy ez egy rendkívül drága projekt; az előzetes kalkulációk szerint, amelyek menet közben többnyire jelentősen emelkednek, a tengeralatti szakasz megépítése mintegy 10 milliárd dollárba, a két európai szárazföldi ág együtt 22 milliárd, míg az oroszországi szakasz mintegy 5-10 milliárd dollárra rúgna.⁶¹

Szerbia a projekt szempontjából az egyik kulcsfontosságú balkáni ország. Még 2006 decemberében írta alá a megállapodást az orosz Gazpromexport és a szerb Szerbiagáz egy új gázvezeték megépítésének közös szándékáról Szerbia területén a Déli Áramlat tervhez kapcsolódóan.⁶² Ekkor még 2010-re tervezték a vezeték építésnek befejezését, és az építést a vegyesvállalat Jugoroszzgázra bízták. Szerbia az ügylettől fontos előrelépést várt, egyszerű fogyasztóból, célpiacból, fontos tranzitországgá kívánt válni. Már ekkor szó volt a Szerbiában létesítendő gáztározóról is, ami tovább emelte a terv csábító erejét. 2008 január 25-én került sor egy másik kapcsolódó fontos megállapodás aláírására, ezúttal már kormányok között a gázipari együttműködésről és a már említett ominózus NIS (Nyertyanaja Indusztrija Szerbiji) cég orosz Gazpromnyeft általi felvásárlásának feltételeiről.⁶³

A Déli Áramlatot a szakirodalom túlnyomó többsége a Nabuccoval szemben létrehozott projektnek tartja, azaz olyanak, amelyben egyértelműen megnyilvánul az EU és Oroszország közötti kapcsolat-

⁵⁹ Miliovanov 2008b.

⁶⁰ Uo., p. 210.

⁶¹ Sz. Bíró 2009b, p. 6.

⁶² Miliovanov 2008a.

⁶³ Orosz Külügyminisztérium.

rendszer problémás volta, a kölcsönös bizalomvesztés és a „rivalizálás” tényének bekövetkezése.⁶⁴ Ezzel szemben Reljic amellett érvel, hogy a Déli Áramlat, megvalósulása esetén, fontos momentum lehet az EU és Oroszország Balkánon való együttműködésében.⁶⁵ Amennyiben az orosz terv megvalósul, és a rivális uniós Nabucco-elképzelés viszont nem, ez a logika érthetővé válik, hiszen az uniónak valamiképpen igazodnia kell az új, oroszok diktálta helyzethez. Minden más esetben azonban a Déli Áramlat inkább ellenkezőleg, növeli a Moszkva és Brüsszel közötti feszültségeket, miközben természetesen az Oroszország és néhány érintett, a projektet támogató uniós tagállam (leginkább Olaszország) között szorosabbá teszi az együttműködést, s egyúttal növeli az orosz függést.

2007 júniusában Zágrábban egy nagyszabású dél-európai energetikai csúcsra került sor, ahová a horvát elnök meghívta az akkori orosz elnököt, Vlagyimir Putyint is. Az orosz elnök beszédében világossá tette, hogy Oroszország szeretne a jövőben is részt kapni a Balkán energetikai törtéjéből, sőt e téren az együttműködés hosszú távú elmélyítése érdekében emelt szót. Az orosz eltökéltség a Balkánon való energetikai szerep megőrzésére nyilvánvaló.

A korábbi orosz elképzelésekhez képest azonban 2009–2010-re lényeges változások következtek be a Déli Áramlat elképzelésének feltételrendszerében és az orosz motivációkban is. Egyrészt a világgazdasági válság igen súlyosan érinti az orosz energetikai cégeket, köztük a Gazpromot is, amely korábbi – a bőség idejében született – beruházási tervei felülvizsgálatára kényszerül. Annál is inkább, mert szintén a gazdasági világválság egyik fontos mellékhatásaként, a földgáz iránti nemzetközi kereslet, s benne az európai, számottevő mértékben visszaesett, ami eleve szükségtehné tehet korábbi, nagyobb megrendelési mennyiségekre készült beruházási terveket, mind kitermelési oldalon, mind a szállítás

terén. Nem véletlen, hogy sajtóinformációk szerint a Gazprom 2008 év végi, az ágazatra vonatkozó stratégiai fejlesztési tervében a Déli Áramlat megépítésének terve konkrétan nem szerepel.⁶⁶ Pontosabban, ebben a projekt 2400 kilométeres oroszországi szárazföldi szakaszával számolnak csak, nem említve a 900 kilométeres tenger alatti szakaszt és az Európán átvezető nyomvonalat.⁶⁷ Harmadsorban legfrissebb idevonatkozó külső eseményként a 2010 eleji ukrán elnökválasztás eredményeként mára egy megváltozott, lényeges fejlődési potenciállal rendelkező orosz–ukrán kapcsolatrendszerrel számolhatunk, amely adott esetben nem teszi szükségessé az igen drága, eredetileg Ukrajna elkerülését célzó déli vezeték megépítését. Egyszerűbben, és ami még fontosabb, sokkal olcsóbban növelhető az orosz gáz tranzitálásra szánt mennyisége a meglévő ukrán vezetékrendszer korszerűsítésével, illetve bővítésével. Ráadásul jelenleg ez a hálózat is kapacitásán alul teljesít.⁶⁸ Mindez nem zárja ki azt, hogy Oroszország retorikájában továbbra is ott szerepeljen, még hozzá hangsúlyos formában a Déli Áramlat, amelynek tervezett kapacitását 2009 májusában emelték meg az eredeti 31 milliárd köbméterről 63 milliárdra.⁶⁹ A kérdés vélhetően még nem lezárt, azonban a „nem” felé hajlik. Mindez alapvetően befolyásolja Oroszország jövőbeli balkáni érdekeit, emeli stratégiai jelentőségre azokat, vagy hagyja változatlan szinten.

⁶⁴ A két fél között a „rivalizálás” elsősorban a közös köztes szomszédság (tehát az Oroszországon kívüli európai posztszovjet államok) integrálódási irányára vonatkozóan jelentkezik, azonban egymással versengő, egymást vélhetően kiütő projektervekben is megragadható.

⁶⁵ Reljic 2009.

⁶⁶ A fentiekkel összefüggésben az új orosz energiastratégiára, amely 2008 végén került az illetékes minisztériumhoz jóváhagyás végett, meglehetősen sokáig, egészen 2009 őszéig kellett várni. Ez már tartalmazza azokat a lépéseket és korrekciókat, amelyekre a válság miatt volt szükség.

⁶⁷ Sz. Bíró 2009b.

⁶⁸ Mindezt kiegészíti orosz oldalon az Északi Áramlat gázvezeték (Nord Stream) projektje, amely a Déli Áramlattal szemben előrébb tart a megvalósítás hosszadalmas folyamatában, és várhatóan valóban meg is épül. Nem zárható ki a meglévő Jamal vezeték bővítése sem (Jamal 2), ami szintén költségtakarékos megoldás az új déli vezetékrendszerrel szemben.

⁶⁹ Sz. Bíró 2009b, p. 3.

4) OROSZORSZÁG BALKÁN-POLITIKÁJA

Oroszország Balkán-politikájának alakulását hiba volna az általános orosz külpolitikai irányvonalától elszakítva vizsgálni. Az orosz Balkán-politika módosulásai, az orosz beavatkozások mértéke, s általában az orosz érdekek kinyilvánítása a Balkánnal kapcsolatos nemzetközi kérdésekben különösen jó példáját szolgáltatják az általános orosz külpolitika által befutott pálya egy-egy állomásának.

4.1. Oroszország Balkán-politikája a kilencvenes években

A gorbacsovi Nyugattal való kiengeszteléssel összhangban, majd e téren az annak folytatásának tekinthető új orosz atlantista-nyugatos külpolitikából fakadóan a kilencvenes évek elején a Szovjetunió, majd Oroszország – annak vezetője, Borisz Jelcin és a külügyminiszter, Andrej Kozirjev révén – meglehetősen távolságtartó álláspontot képviselt a Balkánnal kapcsolatban. Mint a többi nemzetközi kérdésben, a Balkán ügyeiben is törekedtek a nyugati álláspont mellé való felsorakozásra, hisz Oroszország ekkoriban azon munkálkodott, hogy a fejlett, nyugati típusú demokratikus országok csoportjához csatlakozhasson, oda befogadást nyerjen. Ezzel az irányvonalal összhangban az akkor még létező Szovjetunió az elsők között sietett elismerni Szlovénia és Horvátország függetlenedését – dacára annak, hogy lényegében a *status quo* híve lett volna –, s hasonlóan reagált Bosznia-Hercegovina esetében is. Az orosz médiában is a konfliktus „nyugati olvasatát” közvetítették.⁷⁰ Általában véve Oroszország nem volt aktív a térségben, mint ahogy hangsúlyozottan passzív volt az egész kelet-európai átalakulási folyamat-

ban is. Oroszországnak ekkoriban sem eszékei, sem szándékai nem voltak az aktív szerepvállalásra. Ez a fajta „követő” orosz külpolitika azonban érthető módon élénk ellenérzést váltott ki odahaza: nem élvezett társadalmi támogatást, és komoly belső ellenállást hozott létre a politikai eliten belül is. Oroszország ebben az időben ugyanis még rendre a nyugati hatalmakkal együtt szavazott balkáni kérdésekben az ENSZ Biztonsági Tanácsában is. Például támogatta a szerbek elleni nemzetközi szankciókat.

1994 táján az orosz külpolitika már igyekezett a hazai ízlésnek is jobban megfelelni, s mindez különösen kihatott az ország Balkán-politikájára, mivel a Balkán ügye külső kérdéskörrel egyre inkább forró belpolitikai kérdéskörre nőtte ki magát. Ekkoriban kezdte Moszkva hangoztatni, hogy a jugoszláv konfliktusban minden érintett felet egyenlően kell kezelni, illetve az is előkerült, hogy a Balkán mindig is orosz érdekeltségi zóna volt. 1994–1995 táján vált aktívabbá az orosz magatartás a Balkánon, azonban egyes szakértői vélekedések szerint még ekkor is a Nyugatnak való megfelelési kényszer által determináltak: a nyugati percepció szerint (is) Oroszország alkalmas volt egyfajta közvetítő szerepre a Balkánon, különösen a szerbek felé.⁷¹ Bár Oroszország számára kezdetben hízelgő volt ez a szerepkör, mégis kudarcra végződött, mivel szembesülnie kellett azzal, hogy a szerbek nem tartották magukat ígéretükhöz. Oroszország azonban még ekkor is nagyjából együttműködő, de semmiképpen sem konfrontatív magatartást mutatott a Nyugattal szemben: ha már nem is szavazott az ENSZ BT-ben a nyugatiak szájíze szerint, a szavazástól való tartózkodásával nem is akadályozta azok akaratának érvényesülését.⁷²

1995-től kezdett a helyzet megváltozni, nyilvánvalóan nem függetlenül az orosz belpolitikai folyamatoktól, amelyek már az orosz érdekeket tükröző orosz álláspontot kényszerítették ki. Oroszországban egyre többen ítélték meg határozott kudarcként a korábbi nyugatos külpolitikai irányvonalat, annál is inkább, mivel akkorra eldőlt, hogy

⁷¹ Sz. Bíró 2009.

⁷² Uo.

⁷⁰ Nikiforov 2009.

az nem volt képes feltartóztatni a NATO keleti irányú terjeszkedését sem. Kozirjev 1996-os menesztésével, és Primakov külügyminiszteri kinevezésével a dolgok megváltoztak, Oroszország újra saját nemzeti érdekeit kezdte emlegetni a Nyugattól kölcsönvett „egyetemes emberi értékek védelme” helyett. Az orosz ellentáborban határozottan úgy érezték, hogy a Nyugat a jugoszláv problémák rendezésekor egyes nemzeteket előtérbe helyez (elsősorban az albánokat) mások (leginkább a szerbek) kárára. Híres mozzanata ennek az időszaknak, amikor Jevgenyij Primakov orosz miniszterelnök az Amerikai Egyesült Államokba, többek között az IMF-fel tarttandó tárgyalásokra tartva, értesülvén a NATO bombázási előkészületeiről, visszafordította gépét Moszkvába. Ez a folyamat odáig ment, hogy 1999-ben a nyugati hatalmakkal immár határozottan szembefordulva Oroszország szinte tudomást sem vett a nemzetközi közösség által sérelmezett szerbiai eseményekről, nevezetesen az albán kisebbséget ért sorozatos és súlyos atrocitásokról.⁷³

Az orosz Balkán-politika lényeges eleme a kilencvenes évek közepétől a Balkán „NATO-izációjának” ellenzése, megakadályozása. Orosz elemzők szerint a Balkán a történelem során „mindig is inkább tárgya, mint alanya volt a nemzetközi kapcsolatoknak”, s ez a szerepkör a kilencvenes évek délszláv konfliktusai során a NATO-izáció folyamatán keresztül valósult meg.⁷⁴ A posztjugoszláv konfliktusok nemzetközi kezelése során a kilencvenes évektől kezdődően Oroszország kénytelen volt beletörödni a NATO szerepének erősödésébe, szemben az orosz elképzelések szerinti ENSZ vagy EBESZ-központúsággal.

4.2. Orosz Balkán-politika a kétezres években

A kétezres évek Oroszországot az évezred elejének néhány évének kivételével markáns, bár nem különösebben aktív külpolitika jellemzi a Balkán vonatkozásában. Vlagyimir Putyin első elnöki ciklusának Európa felé fordulásának idejétől, azaz az orosz külpolitika „józan” fordulatától, durván a 2000 és 2003 közötti időszaktól eltekintve, amikor a balkáni ügyek az orosz külpolitikában meglehetősen háttérbe szorultak⁷⁵, Oroszország saját érdekeiből levezetett, önálló, hangsúlyos és nagyjából következetes Balkán-politikát folytat, amelynek egyik fő célja, hogy más erőközpontok további térnyerését megakadályozza a térségben.

Ennek a politikának a fókuszában most már a koszovói kérdéskör áll. A saját szeparatista veszélyeztetettségének tudatában levő orosz vezetés politikája Koszovó függetlensége ellen irányult a kezdetektől. Nem kívántak Koszovóval precedenst teremteni. Ez a precedenstől való tartózkodás azonban az orosz gondolkodásban nemcsak a belső oroszországi folyamatokra való hatást mérlegelte, hanem a poszt-szovjet térségen belüli ún. „befagyott konfliktusok” kérdéskörét is.⁷⁶ Hasonlónak ítéltető meg ugyanis Koszovó problematikájához a Grúziához tartozó Abházia és Dél-Oszétia, a Moldova részeként működő Transznisztria és az örmény–azeri szembenállás örök problematikáját jelentő Nagorno-Karabah kérdése is, amelyek feléledése előre nem látható és kontrollálható események felé sodorhatja Európát. Ebből az óvatos hozzáállásból természetesen az is következik, hogy Oroszországnak sem voltak kész forgatókönyvei a felsorolt poszt-szovjet konfliktusok kezelésére. Oroszország ezért, de a határain belüli esetleges szeparatista törekvések feléledése miatt is csak „bizonyos korlátok” között támogat függetlenedési kezdeményezéseket.

⁷³ Sz. Bíró (2009, p. 72.) hívja fel arra figyelmet, hogy a legmeghatározóbb jelentőségű orosz tévécsatorna, az ORT illetékes műsoraiban még említést sem tettek a nemzetközi közvéleményt ekkoriban jelentősen borzoló szerb agresszivitásokról.

⁷⁴ Nikiforov 2009, p. 59.

⁷⁵ Sz. Bíró 2009.

⁷⁶ Uo., p. 73.

Oroszország Koszovó függetlenségének kérdésében már ismét nyíltan vállalta a szembefordulást a nyugati hatalmakkal (EU, USA), és következetesen kitart amellett, hogy nem ismeri el az új országot. Igaz, ezen túlmenően nemigen volt határozott orosz álláspont arra vonatkozóan, hogyan is lehet, kell kezelni a konfliktust. A „precedens” azonban az orosz ellenvélemény dacára megteremtődött, amit a 2008. augusztusi grúz–orosz katonai konfliktus során Oroszország hamarosan mégis kihasznált: Abházia és Dél-Oszétia elismerésével hasonló egyoldalú lépést tett.⁷⁷

Érdekes az orosz Balkán-politika nemzetközi vonatkozásait kicsit közelebbről is megvizsgálni. Oroszország továbbra is rossz néven veszi a NATO erőteljes jelenlétét a Balkánon, s figyelmeztet, ha úgy ítéli meg, hogy a KFOR túllépi a ENSZ békefenntartó missziójának határait. Ugyanakkor tény az is, hogy Oroszországnak nemigen vannak eszközei a NATO-térnyerés vagy akár egy újabb NATO-intervenció megakadályozására, tekintettel arra, hogy közte és a feszültségekkel teli balkáni országok között ma már rendre NATO-államok találhatók.⁷⁸ A Balkán NATO-problematikája mögött egyértelműen meghúzódik a jelentős orosz–amerikai feszültség is. Oroszország, bár szuperhatalmi státuszát nyilvánvalóan elvesztette, továbbra is hajlamos magát nemzetközi és biztonsági kérdésekben az Amerikai Egyesült Államokhoz mérni. A NATO Balkánon történő előretörése egyúttal a korábbi rivális egyfajta győzelmét is jelenti Oroszország felett. Különösen frusztráló Oroszország számára, hogy a balkáni események mérlegét 1991-től megvonva, megállapítható, hogy valamennyi konfliktus sorsa az Amerikai Egyesült Államok által determinált módon

⁷⁷ Oroszország azonban ezzel a lépéssel lényegében magára maradt; a hasonló ügyekben egyébként szövetséges Kína sem állt mellé. Bár Oroszország a multipoláris világkép közössége okán számos nemzetközi kérdésben egy véleményen volt az elmúlt években Kínával, Kína a közös érdekelttség – a szuverenitás és területi integritás – megsértéseként értékelte Abházia és Dél-Oszétia függetlenségének orosz támogatását, s nemtetszésének a nemzetközi szinten hangot is adott.

⁷⁸ Reljic 2009. Más kérdés, hogy Moszkva vélhetően nem is szándékozik fegyveresen is beavatkozni a konfliktusokba.

alakult, azaz jelenleg egyfajta „*Pax Americana*” van érvényben.⁷⁹ Az USA térségbeli erőteljes jelenlétét igen jól bizonyítja, hogy a NATO a térség valamennyi országában valamilyen formában jelen van, sőt két országot (Albániát és Horvátországot) tagjai közé is hívta. Az orosz vélekedések között olyanok is helyet kapnak, amelyek szerint az USA koszovóbeli térnyerése lényegében Oroszország ellen irányul, korábbi riválisa háttérbe szorítása a tényleges célja.⁸⁰ Az orosz–amerikai szembenállás legjobban abban a tényben ragadható meg, hogy míg az Amerikai Egyesült Államok következetesen albánpárti, Oroszország mindvégig a szerbek pártját fogó politikát folytatott a térségben, legyen szó a Balkán-problematika bármely konkrét aspektusáról.

A 2009-ben hivatalba lépett új amerikai adminisztráció mintha a Balkánon is újraaktivizálná, elsősorban Koszovóban és Bosznia-Hercegovinában igyekezne megerősíteni befolyását.⁸¹ Mindazonáltal mégsem zárható ki, hogy egy jelentősebb jövőbeli orosz–amerikai kiengesztelődés, amely az új amerikai adminisztráció alatt lényegében már megkezdődött, Oroszország Balkán-politikájában is módosulásokhoz vezethet. Habár sokak szerint Oroszország soha nem fogja módosítani véleményét a ma legizgalmasabb kérdése, Koszovó függetlensége kapcsán.

Koszovó ügye meghatározó jelentőségű az EU–orosz–szerb viszonyrendszerek alakulásában is. Oroszország – az európai posztsovjet térséggel ellentétben – nem vált az Európai Unió riválisává a Nyugat-Balkán integrációja vonatkozásában. Sőt, Oroszország számára a Nyugat-Balkánnak kínált európai integrációs perspektíva akár kedvező is lehet, azaz Oroszország bizonyos fokig egyenesen érdekelt ezen országok (köztük azonban leginkább az irányában barátinak tekinthető néhány állam, például Szerbia) uniós taggá válásában. Amennyiben ugyanis az EU részéről komoly az integrációs ajánlat, úgy ezen or-

⁷⁹ Reljic 2008, p. 1. Az USA-beavatkozás csúcspontjának Reljic Koszovó 1999-es NATO-bombázását tekinti.

⁸⁰ Reljic 2008, p. 4.

⁸¹ Ez egyúttal arra is utal, mintha az Amerikai Egyesült Államok már nem bízna abban, hogy az EU képes a két ország jelentette kihívások kezelésére. Uo.

szágok az EU egységes piacának részévé válva elősegíthetik az orosz cégek unióbéli piaci előretörését is. Ezen túlmenően az unión belüli további politikai szövetségesek nyérése (pl. Szerbia esetében) is Moszkva érdeke. A dolog, amint láttuk, azonban nem ilyen egyszerű, hiszen a térség egyes európai integráció felé eltökélt országaiban olyan döntésekhez is vezethet, amelyek Oroszország érdekeivel ellentétesek. A legkézenfekvőbb példa erre az energetikai vezetékes tervek ügye, ahol az Európa felé kacsingató posztjugoszláv államok az EU által preferált projekttervek mögé sorakoznak fel. (Lásd Horvátország esetét.)

Másik oldalról, az Európai Uniónak is érdeke Oroszországot, amennyire lehetséges, bevonni a balkáni folyamatokba. Azonban, ha az EU integrációs szándékai a Balkánon egyszerű „retorikának”, „átalakítási eszköznek” bizonyulnak, úgy Oroszország számára sem lesz a továbbiakban különösebben vonzó az EU térségbeli tevékenysége. A problémát még bonyolultabbá teszi Koszovó ügye, hiszen nehezen képzelhető el olyan belgrádi kormány, amely – Koszovó függetlenségébe való beletörődéssel – Koszovót odadobná az esetleges uniós tagságért, miközben orosz részről is csekély az esélye, hogy az említett kérdésben megváltoztatnák véleményüket. A mindenkori szerb kormány meglehetősen stabilan számíthat az ügyben Moszkva támogatására.⁸² S nem véletlen, hogy a közvéleménykutatások eredményei szerint Oroszország sokkal inkább követendő modell Szerbia számára, mint az Egyesült Államok. Oroszország kétségtelenül egyfajta „speciális kapcsolatrendszerben” áll Szerbiával, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy a két ország adott esetben elsősorban ne saját nemzeti érdekeit követné cselekedeteiben. Olyan ördögi körök ezek, amelyből csak igen kifinomult diplomáciai manőverezések segítségével, illetve más, még nagyobb alkukhoz kötötten lehet kitörni!

5) ÖSSZEZGÉS

Oroszország, úgy tűnik, az elmúlt két évtizedben lemondott a Balkánon való jelentős szerepvállalásról, elsősorban objektív okokból: egyrészt belső stabilitására kellett koncentrálnia, másrészt tudomásul kellett vennie a nagyhatalmi erőviszonyokban bekövetkezett radikális változásokat, amelyek különösen előtérbe helyezték számára a még elsődleges érdekeltségi szférának tekintett/tekinthető posztszovjet térséget, s így leértékeltek más régiókat. Mindazonáltal a kétezres évek derekára újra nagyhatalmi ambíciókat dédelgető, de legalábbis egy multipolárisnak tekintett világrend egyik meghatározó pólusának szerepére pályázó Oroszország már újra markáns Balkán-politikával jellemezhető. Olyannal, amely vállalja a nyugati hatalmakkal való konfrontációt is, akár még szövetségesek nélkül is. Ennek a politikának már egyértelmű célja a puhának, károsnak tekintett kilencvenes évek alatt bekövetkezett veszteségek mérséklése vagy akár megváltoztatása is.⁸³ A Balkán viszonylatában mindez erőteljesebb, markánsabb orosz véleménynyilvánítást jelent, ha nem is törekszik a Balkánon döntő súlyú nemzetközi szerepkör betöltésére.⁸⁴ Oroszország mindazonáltal, ha a korábbi történelmi korszakokhoz mérten visszafogottan is, de mégis visszatért a Balkánra. A mai Oroszország Balkán-politikájának két igen fontos eleme van: Koszovó függetlenségének kérdése és a Balkán energetikai felértékelődése.

Az új évezred orosz Balkán-politikája ugyanis szerves részévé vált annak az általános orosz külpolitikai kurzusnak, amely az orosz gazdasági-energetikai érdekeltségek beépülését hozza a klasszikus külpolitikába. A „geogazdasági” szemléletű orosz külpolitizálás gyakorlata egyértelműen

⁸³ Sz. Bíró 2009a.

⁸⁴ Sz. Bíró Zoltán szerint „nincs érdemi különbség Moszkva balkáni és kelet-közép-európai politikája közt”, mivel „mindkét térség abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy a két régió államai megbízható módon teljesítik-e tranzitáló szerepüket.” (2009b, p. 1.)

⁸² Reljic 2009.

Vlagyimir Putyin elnök személyéhez köthető. Leegyszerűsítés lenne azonban egyenlőségjelet tenni az orosz külpolitika és az orosz gazdasági-energetikai érdekérvényesítés közé, amit számos elemző megtesz. Az orosz külpolitika ennél jóval árnyaltabb, abban pusztán egy, bár fontos elem a gazdasági érdekek védelme, amely a legjobban az energetikai nagyhatalmiság mentén ragadható meg. A Balkán térsége e tekintetben az orosz külpolitikában némiképpen felértékelődött.⁸⁵ A leginkább a közös szomszédság feletti civakodás, az orosz demokratikus deficitek, valamint az Európa egészét is érintő posztszovjet gázcsörték következtében kihűlő, megromló orosz–nyugati kapcsolatok, ugyanis az EU–orosz energiadialógus megbicsaklásához vezettek. Az EU és Oroszország egymástól elkülönülő, sőt versengő infrastrukturális projekttervekkel állt elő, s elkezdődött a Nabucco kontra Déli-Áramlat párharc. Az orosz kezdeményezésű, a Nabucco-hoz hasonlóan szintén a kockázatos tranzitországgá leminősített Ukrajna elkerülését célzó Déli Áramlat vezeték kulcs szerepet szán a balkáni régió országainak, leginkább Bulgáriának és Szerbiának. Ebben a tekintetben a Balkán Oroszország szemében felértékelődőben van, míg a múltban még tranzitterületként sem jelentett súlyt. A Déli Áramlat Oroszország Balkánra való visszatérésének hordozója, azonban fordítva a következtetés nem állná meg a helyét: nem azért van szüksége Oroszországnak erre a projektre, mert vissza kíván térni, hanem valóban elsősorban üzleti érdek vezet ebben a folyamatban.⁸⁶ A világgazdasági válság azonban számos kérdőjelet rajzolt a projekt köré. Ma már egyáltalán nem biztos, hogy Oroszország kitart az eredeti terv megvalósítása mellett. A Déli Áramlat ötletének esetleges elhalása két lehetséges scenárióhoz vezethet. Egyik esetben egészen egyszerűen nincs szükség erre a projektre, mivel más, már meglévő vagy olcsóbban fejleszthető útvonalakon eljuttatható a szükséges orosz gáz Európába. Amennyiben a Nabucco sem épülne meg, az EU és Oroszország közötti feszültségek, legalább-

is a balkáni energetika vonatkozásában, megszűnnének, a két fél együttműködő partnerként szerepelhetne a térségben, a vezető szerepet az unióra hagyva. Amennyiben azonban a Nabucco vezeték mégis megépül, s a Déli Áramlat nem, azt Moszkva mindenképpen vereségként élné meg, s várhatóan más területeken is kevésbé bizonyulna együttműködőnek.⁸⁷

Az orosz külpolitika a Balkánon igen árnyalt, sok tényezőből összerakódó mozaik, amely azonban az utóbbi években meglehetősen konzisztens egységet alkot orosz részről. Ennek a politikának a végső iránya azonban még korántsem látszik bizonyosnak, annak alakulását még számos tényező befolyásolja a jövőben: többek között Koszovó függetlenségi kérdésének végleges rendeződése, a nyugat-balkáni etnikai konfliktusok alakulása, az orosz–amerikai viszony, vagy a térség európai integrálódásának begyorsulása, komollyá válása vagy megfeneklése, vagy éppen a gazdasági válság kapcsán Oroszország saját nemzetközi szerepének és politikai, gazdasági ambícióinak újragondolása.

* * * * *

REFERENCIÁK

- Ehrstedt, Stefan – Vahtra, Peter (2008): Russian energy investments in Europe. PEI Electronic Publications 2008/4. (http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillisaitokset/pei/Documents/Julkaisut/Ehrstedt_Vahtra_42008.pdf) Letöltve: 2010. március 24.
- Knyazev, J. K. (2008): *Rosszijszkoje-szlovenszkije otnosenija. In: Rosszia i Centralno-Bosztpcsnaja Evropa: vzaimootnosenija v 2006-2007*

⁸⁵ Hasonló véleményen van Székely Árpád egykori moszkvai nagykövetünk is. (Székely 2009)

⁸⁶ Sz. Bíró 2009b.

⁸⁷ Habár egy ilyen forgatókönyv esetén sem kellene kizárni azt a lehetőséget, hogy Oroszország és az EU a Nabucco kapcsán működik együtt, azaz az EU mégis beengedi, sőt meghívja Oroszországot, az orosz gázt a projektbe. Egy ilyen megoldás vélhetően egész Európa hasznát szolgálná.

- godah*, IX. fejezet. Moszkva, Roszsijszkaja Akadémija Nauk, Insztitut Ekonomiki (IE RAN).
- Larrabee, F. Stephen (1997): *Russia and the Balkans: Old Themes and New Challenges*, RAND Reprint.
- Miliovánov, V. Sz. (2008a): Roszsijszkoje-szerbszkie otnosenyija. In: *Rosszia i Centralno-Bosztpcsnaja Evropa: vzaimootnosenyija v 2006–2007 godah*, VII. fejezet. Moszkva, Roszsijszkaja Akadémija Nauk, Insztitut Ekonomiki (IE RAN).
- Miliovánov, V. Sz. (2008b): Roszsijszkoje-horvatszkie otnosenyija. In: *Rosszia i Centralno-Bosztpcsnaja Evropa: vzaimootnosenyija v 2006–2007 godah*, X. fejezet. Moszkva, Roszsijszkaja Akadémija Nauk, Insztitut Ekonomiki (IE RAN).
- Nagy Gergely (2010): A Gazprom már a spájzban van.
http://kitekinto.hu/europa/2010/02/25/a_gazprom_mar_a_spajzban_van Letöltve: 2010. 02.25.
- Nikiforov, Konstantin (2009): In: *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Vol. 3. (szerk.: Glatz Ferenc). pp. Budapest. Európa Intézet. pp. 53–62.
- Reljic, Dusan (2008): Serbia, Russia and the Pax Americana in South Eastern Europe, Harvard International Review. (letöltve: <http://hir.harvard.edu/index.php?page=article&id=1753&p=1>, 2010. augusztus 2.)
- Reljic, Dusan (2009): *The West Balkans between the EU, the USA and Russia*. SWP Comments No. 19. 2009. augusztus. Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Seres Attila (2009): A Szovjetunió és a Balkán, 1922-1945. *História* 2009/1. pp. 12–15.
- Székely Árpád (2009): Priorities of Russian Foreign Policy. In: *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Vol. 3. (szerk.: Glatz Ferenc). pp. Budapest. Európa Intézet. pp. 75–76.
- Sz.Bíró Zoltán (2009a): The Balkan Policy of Russia. In: *The European Union, the Balkan Region and Hungary*. Vol. 3. (szerk.: Glatz Ferenc). Budapest. Európa Intézet. pp. 63–73.
- Sz.Bíró Zoltán (2009b): *Oroszország és a Balkán: energetikai dimenzió*. Kézirat. A MeH-VI.5/2008. sz. A „Balkán mint stratégiai térség Magyarország számára” c. kutatás keretében készült tanulmány.
- Szemlér Tamás (2009): Friends Will Be Friends? Bulgaria, Russia and the Eastern Partnership. In: EU Russian Relations and the Eastern Partnership. Central-East European Member-State Interests and Positions. *East European Studies* Vol. 1. Budapest Institute for World Economics HAS, pp. 132–164.
- Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszsijszkoj Federaciji*, Gosztamkom, Moszkva, 1994, 1995, 2003, 2006, 2007, 2008.
- Vnyesnyije ekonomicseszkie szvjazi SZSZSZR v 1988 g. (1989) Moszkva. *Finanszi i sztatisztika*.
- Honlapok:*
- Orosz Állami Statisztikai Szolgálat.
<http://www.gks.ru>
- Orosz külügyminisztérium honlapja:
<http://www.mid.ru>
- Szerb Befektetési és Exportösztönzési Ügynökség: <http://www.siepa.gov.rs>
- Horvát Központi Statisztikai Hivatal:
<http://www.dzs.hr>

1. Melléklet
Oroszország exportja és importja a Balkán országaival
(millió dollár)

	2002*	2006	2007	2008	2002*	2006	2007	2008	2002*	2006	2007	2008
	Export				Import				Egyenleg			
Szerbia	0	0	790,6	1247,7	0	0	385,2	522,8	0	0	405,4	724,8
Szerbia és Montenegró*	244	805,3	89,1	0	89,6	301,9	19,1	0	154,4	503,4	69,9	0
Montenegró	0	0	158,4	89,9	0	0	0,5	1,5	0	0	157,9	88,4
Horvátország	449,2	801,4	1254,7	1787,9	64,4	178,8	156,5	214,1	384,7	622,6	1098,2	1573,8
Bosznia-Hercegovina	28,3	94,9	89,7	129,1	0,5	4	6,6	16,6	27,8	90,9	83,1	112,5
Macedónia	19,5	24,1	36	55,8	16,5	41,5	44,8	60	3	-17,4	-8,8	-4,2
Bulgária	532,5	2966,0	3800,3	4778,8	135,8	332,0	415,1	639,1	396,7	2634,1	3385,1	4139,7
Románia	987,9	3271,8	3210,6	4165,3	61,8	540,4	730,9	1018,5	926,1	2731,3	2479,8	3146,8
Szlovénia	134,8	268,6	266,4	309,7	257,4	614,5	792,1	1155,4	-122,6	-345,9	-525,7	-845,6
Albánia	20,5	47,3	135,5	177,3	0,3	4,2	4,1	28,2	20,2	43,1	131,4	149
Fentiek együtt	2416,7	8279,4	9831,3	12742	626,3	2017,3	2554,9	3656,2	1790,3	6262,1	7276,3	9085,2
Oroszország összesen	106712	301244	351928	467912	46173,7	137807	199746	267040	60538,1	163437	152182	200872

* 2002-ben a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság adata

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszijszkoiy Federacii 2003,2007, 2008.

2. Melléklet
Oroszország exportjának és importjának alakulása a Balkán országaival
(előző év = 100)

	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
	Export			Import			Egyenleg		
Szerbia és Montenegró*	150,4	128,9	128,9	116,2	134,1	129,5	182,9	125,8	128,4
Horvátország	94,2	156,6	142,5	226,6	87,5	136,8	80,7	176,4	143,3
Bosznia-Hercegovina	117,6	94,5	143,9	142,9	165,0	251,5	116,7	91,4	135,4
Macedónia	n. a.	149,4	155,0	n. a.	108,0	133,9	n. a.	50,6	47,7
Bulgária	156,1	128,1	125,7	137,5	125,0	154,0	158,8	128,5	122,3
Románia	107,5	98,1	129,7	211,7	135,3	139,3	98	90,8	126,9
Szlovénia	188,2	99,2	116,3	134,9	128,9	145,9	110,5	152,0	160,9
Albánia	n a	286,5	130,8	n a	97,6	687,8	n. a.	304,9	113,4
Fentiek együtt	125,3	118,7	129,6	152,4	126,6	143,1	118,0	116,2	124,9
Oroszország összesen	125,2	116,8	133,0	138,9	144,9	133,7	182,2	93,1	132,0

* 2007-ben és 2008-ban együtt tartalmazza a már különvált Szerbia és Montenegró áruforgalmát

Forrás: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnyej torgovlji Rosszijszkoj Federaciji 2003,2007, 2008.